

Caracterització dels BIC i el mercat laboral. Pactes de Castelló

Vicente Budí Orduña, Juan B. Ferreres Bonfill
Universitat Jaume I-Castelló

En aquest informe es recull la situació dels BIC en els pactes per l'ocupació de la província de Castelló. Sobre el detall que apareix a continuació és important assenyalar dos aspectes que als efectes de l'informe dins del projecte AVALEM Territori considerem rellevants. Es tracta d'una banda d'identificar el tipus d'actuacions que s'estan realitzant i, en segon lloc, posar de manifest la potencialitat que els BIC tenen com a eina de creació d'ocupació.

Quant al manteniment, recuperació, reconstrucció i posada en valor dels BIC, hem d'assenyalar el predomini quasi general de l'administració pública en termes absoluts com a relatius sobre aquells béns de titularitat privada (a vegades vinculats a fundacions d'àmbit local). En aquest sentit, tant per part de Generalitat Valenciana com de la Diputació de Castelló i dels ajuntaments, es fa un esforç constant en labors de reconstrucció i, per descomptat, de manteniment. No obstant això, assenyalem també que aquestes actuacions no sempre tenen un pla de reivindicació del recurs turístic per part de l'administració local, que es veu incapacitada per a la dotació de llocs de treball temporals per a facilitar la visita en èpoques de major afluència de turistes. En la mesura que el BIC no és visitable o no compta amb un servei de guies, el fa menys valuós per al visitant i no genera imatge pròpia per al municipi o pacte en què es troba.

Sobre la potencialitat dels BIC, entenem que el llistat de béns hauria de ser suficient per a entendre el grau de no aprofitament de recursos potencials per al turisme. La situació, de fet, és més preocupant en zones

d'interior, en trobar-nos amb abundància de BIC, però, per motius relacionats amb la capacitat financera dels ajuntaments de petita grandària de l'interior de Castelló, resulta inviable l'adequada explotació turística.

Un últim aspecte per a tenir en compte és la possibilitat d'integrar els BIC en l'entorn natural del qual gaudeixen alguns pactes. Ens referim a integrar els elements culturals amb els parcs naturals de la província, buscant així productes turístics que es complementen i augmenten l'atractiu del territori.

A continuació, es presenten els BIC dels diferents pactes de la província de Castelló..

8.1. ACORD TERRITORIAL PER A L'OCUPACIÓ ELS PORTS

L'Acord Territorial per a l'ocupació Els Ports acull quinze municipis en els quals s'han declarat 90 elements BIC. La major part són de tipus immoble, si bé estan representats els altres tipus. Així, en relació amb els elements immaterials, aquests es corresponen a la Santantonà de Forcall i al Sexenni de Morella. Els elements BIC mobles es troben representats en les campanes gòtiques de l'antic convent de la Mare de Déu del Rosari i Sant Blai de Forcall, la campana de les Ànimes de l'ermita de la Puríssima de la Llécua de Morella, la campana dels albaets de la parròquia de la Verge del Rosari d'Olocau i la campana Cristòfol de l'ermita de Sant Cristòfol de Saranyana de

Todolella. Així mateix, cal destacar la presència de BIC nacionals, amb els abrics de pintures rupestres de Morella la Vella, l'església de Santa Maria i el Castell de Morella i el Monestir de Santa Maria de Benifassà. Des de criteris espacials es diferencia una àrea que concentra bona part dels elements BIC, i en la qual actuen com a capçaleres Morella i Forcall, integrant-se la Todolella, Zorita del Maestrazgo i Villores, que concentren el 70 % del total d'elements BIC d'aquest espai dels Ports.

Ateses les tipologies de BIC, els jaciments i pintures rupestres suposen, amb 50 elements, el 55 % del total dels BIC declarats en aquest espai, destacant el conjunt d'abric amb pintures rupestres de Morella la Vella (Galeria Alta de la Masia, Coveta de la Cornisa, Cova del Barranquet, Galeria del Roure i Cova del Llepús) i la ciutat iber-romana Moleta dels Frares de Forcall. Cal assenyalar així mateix els elements de l'arquitectura civil, manifestada de manera singular a la Ciutat de Morella i el seu recinte murallat. Cal destacar també els elements patrimonials de caràcter defensiu, el millor exemple dels quals es troba al Castell de Morella i al de Todolella, si bé l'àrea alberga deu torres defensives que testimonien el caràcter estratègic d'aquest territori. Finalment, i en relació amb l'arquitectura religiosa, sobreix el Monestir de Santa Maria de Benifassà.

Els elements declarats BIC sobre els quals s'ha actuat representen el 33 % del total. Aquest percentatge ve donat per l'elevat nombre de jaciments arqueològics amb pintures rupestres que no s'han restituit ni s'han posat en valor. Per aquest motiu, l'esforç quant al finançament de la reivindicació s'ha centrat més en els BIC vinculats amb el patrimoni de l'arquitectura defensiva, de l'arquitectura civil i religiosa. La iniciativa de la valorització recau en gran manera en l'administració pública, i és la finalitat de la posada valor sobretot cultural, i testimonial la duta a terme en arranjaments al valor turístic. La major part de les accions per revaloritzar els BIC responen a subvencions i actuacions continuades dutes a terme per la Generalitat Valenciana, que ha participat en el 93 % del total, i és molt més reduïda la participació de la Diputació de Castelló i l'Estat. Les actuacions són totes planificades, excepte quatre, la qual cosa tradueix una voluntat per actuar de manera sistemàtica sobre el patrimoni cultural. L'ocupació generada per la posada en valor, si bé predomina la de caràcter temporal, pel que fa a la permanent aconseguix el 43 % del total, és el cas de la Ciutat i el Castell de Morella o el Santuari de la Verge de la Balma.

D'entre els elements de la tipologia d'arquitectura civil sobreix la Ciutat de Morella, l'origen de la qual, atés l'inventari de patrimoni cultural valencià, és medieval. El 1233 se li va donar carta de poblament i a mitjan segle XIV (1358) es va començar a realitzar

l'emmurallament, que va finalitzar el 1465 amb 14 torres. La ciutat va anar creixent en forma d'arcs concèntrics des de fora del recinte murallat del castell, adaptant-se així a la topografia. En general, les cases s'adaptaven als desnivells del terreny. Solen ser d'un o dos pisos amb golfa. Hi ha un gran nombre de cases senyoriales. Entre els edificis civils, religiosos i militars cal destacar l'Ajuntament (segle XV), l'Església Arxiprestal de Santa Maria (segle XIII-XV), l'Església de Sant Nicolau (segle XIII), el Convent de Sant Francesc i el castell. S'han realitzat destacades actuacions, com les dutes a terme a l'Edifici Colomer Zurita, on el 2015 la Diputació de Castelló va invertir 521.571 € per a la substitució de cobertes i reparació façanes, i el 2020 s'escomet la fase del Claustre 2 i l'Escola de Música, en la qual el Ministeri de Transports, Mobilitat i Agenda Urbana (a través de l'1,5 % cultural) aporta el 68 % del pressupost total de l'actuació, que ascendeix a 810.745,04 euros. El 2016 es duu a terme el Pla de millora de la Pineda de l'Albereda mitjançant el Taller d'Ocupació d'aprofitament forestal i la Conselleria de Medi Ambient, a través del projecte LIFE Renaix el Bosc. Finalment, al juny del 2020 i en relació amb el Parador de Turisme s'inicien les obres del projecte arqueològic amb un pressupost d'1.464.258,69 €.

El Quadre BIC dels Ports reflecteix els elements BIC amb major singularitat i especificitat, traduint les característiques intrínseques de l'element, a les quals s'afegeixen altres variables que s'emmarquen en l'accessibilitat i els elements que li confereixen una dinàmica de producte, expressats en la jerarquia (López, 2014). D'altra banda, en aquests elements s'ha establert la prioritat de prosseguir amb la seua posada en valor. Sobreix un espai central l'eix vertebrador del qual, des de criteris geogràfics, se singularitza en el riu Bergantes i que integra els municipis de Morella, Forcall, Todolella i Zorita del Maestrazgo. Tal com es reflecteix en aquest mateix quadre, l'àrea concentra els majors valors de jerarquia, expressada en atractius a escala nacional, i sobretot regional i a escala local-comarcal. D'aquesta manera, en la jerarquia 4, es considera el BIC de la ciutat de Morella i en el qual caldria potenciar l'accessibilitat universal als recursos que l'integren i paral·lelament incidir en la transformació digital per facilitar la gestió en temps real, amb la finalitat de beneficiar, en primer lloc, la població local que resideix al nucli urbà. En aquest mateix municipi, si bé sobreix l'esforç de les administracions públiques a posar en valor el perímetre murallat, moltes de les obres són d'emergència, per la qual cosa seria necessari disposar d'un instrument que actue com a full de ruta i establisca un pla d'actuació de manera integral. L'últim dels elements de què convé prioritzar la posada en valor es tradueix en el Sexenni, que, si bé ha generat un equipament museogràfic, és necessària una aposta per la transformació digital i acostar-lo durant tot l'any al futur públic visitant i fomentar així l'accessibilitat universal.

En aquesta mateixa àrea, com a atractiu amb potencialitat a escala regional, per la seua singularitat, destaca la ciutat emmurallada iberoromana Moleta dels Frares a Forcall, en la qual és prioritari prosseguir les campanyes d'excavació. A escala local-comarcal sobreix en primer lloc el castell de la Todoella, en el qual urgeix la creació de la fundació per a donar-lo al municipi, ja que la gestió la durà a terme la Generalitat. Finalment, en aquesta mateixa jerarquia se situa el Santuari de la Verge de la Balma, en què es considera prioritari actuar en l'entorn, amb la possibilitat de crear un espai que contribuísca a transmetre els valors d'aquest element simbòlic.

La segona àrea d'intervenció es concreta a la Poble de Benifassà, al Monestir de Santa Maria, ja que actualment només es pot visitar els dijous durant dues hores. En aquest sentit, caldria enfortir la governança entre totes les parts implicades a fi de dinamitzar-lo, en conformar-se en un element molt singular del patrimoni valencià i ostentar una potencialitat com a atractiu a escala regional. Per a aquest element es proposa una prioritat alta. La tercera àrea se centra en el municipi de Castellfort, i en particular en l'Ermida de Sant Pere. Si bé en aquest element es duen a terme visites a través del punt d'informació durant els mesos de juliol i agost, seria necessari, encara que amb una prioritat baixa, ampliar-les al llarg de l'any, almenys durant els caps de setmana.

La capacitat per a generar valor territorial i ús dels BIC dels Ports està unida a l'atractiu que, a nivell nacional, té Morella, i que es complementa amb altres municipis com Forcall o Zorita del Maestrazgo. Sobre aquest fet, s'assenyala també la imatge de Morella triada com un dels Pobles més Bonics d'Espanya i que li permet una promoció a nivell de l'estat espanyol. D'altra banda, tant les xifres actuals com els plans territorials del Pacte passen per un pes destacat de l'activitat turística i per establir la imatge del territori de naturalesa i patrimoni com un element central en la promoció de productes d'alimentació i especialitats territorials. És a dir, no han de contemplar-se els BIC de forma aïllada i exclusivament com a element cultural sinó com a actiu turístic que, al costat de l'espai natural i les condicions del territori, actua d'atractiu per a visitants. La promoció i actuacions sobre els BIC són, per tant, una prioritat en l'estratègia turística del territori, en la mateixa mesura que la millora en comunicacions o la creació d'infraestructures turístiques, la formació dels treballadors i l'actuació sobre els espais naturals a l'entorn del parc natural de la Tinença de Benifassà.

Quadre BIC dels Ports. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Castellfort	Ermida de Sant Pere	Arquitectura civil i religiosa	2	Mitjana
Forcall	Ciutat emmurallada iberoromana Moleta dels Frares	Arquitectura militar, civil i religiosa	3	Alta
Morella	Ciutat de Morella	Arquitectura civil	4	Alta
Morella	Sexenni	Immaterial	3	Mitjana
Morella	Castell i muralles	Arquitectura militar, civil i religiosa	3	Alta
Poble de Benifassà	Monestir de Santa Maria	Arquitectura religiosa	2	Mitjana
Todoella	Castell	Arquitectura militar	2	Mitjana
Zorita del Maestrazgo	Santuari de la Balma	Arquitectura religiosa	2	Baixa

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.2. PACTE TERRITORIAL PER LA L'OCUPACIÓ CASTELLÓ NORD

En aquest Pacte territorial per l'ocupació es diferencien huit municipis que alberguen 74 elements declarats BIC. La major part pertanyen al tipus immoble i concentren un 93 % del total. No existeix cap element immaterial i dos elements mobles es corresponen a les campanes gòtiques de la parròquia de l'Assumpció de Traiguera. Així mateix, cal destacar la presència de BIC nacionals que es corresponen a l'Església Arxiprestal de Sant Mateu i als abrics del barranc de la Valltorta, de la Cova dels Cavalls i de la Cova del Civil amb pintures rupestres. Des de l'òptica territorial es diferencien dues àrees que concentren bona part dels elements BIC. La primera es correspon bàsicament al corredor prelitoral de Vilafamés-Sant Mateu i que integra els municipis de Sant Mateu, la Jana, Traiguera i Cervera del Maestre, i acull el 44,6 % dels BIC del pacte territorial, i l'àrea del barranc de la Valltorta a Tírig amb 29 elements BIC que representen el 39 %.

Respecte a les tipologies de BIC, els jaciments i pintures rupestres suposen, amb 44 elements, el 59 % del total dels BIC declarats en aquest pacte per l'ocupació, i destaca la Cova dels Cavalls, els abrics de la Cova del Civil i els abrics del Cingle del Mas d'en Josep, en tots amb exemplars manifestacions d'art rupestre. Al costat d'aquests elements emblemàtics, cal significar els elements de l'arquitectura civil, manifestada de manera especial en el conjunt històric de Sant Mateu. Cal destacar també els elements patrimonials de caràcter defensiu, el millor exemple dels quals es troba al Castell de Cervera del Maestre i en les masies fortificades de Xert. Finalment, i en relació amb l'arquitectura civil i religiosa és de remarcar el Reial Santuari de la Verge de la Font de la Salut.

Del conjunt d'elements declarats BIC, solament s'ha actuat en el 19 %. Aquest modest percentatge ve donat per l'elevat nombre de jaciments amb pintures rupestres, que no s'han restituit ni posat en valor. Així, l'esforç dut a terme en el finançament de la reivindicació s'ha centrat en els BIC més vinculats amb el patrimoni de l'arquitectura defensiva, de l'arquitectura civil, religiosa o de l'arquitectura hidràulica. Generalment, el finançament ha sigut combinat entre el titular-propietari i l'extern, i en això l'administració pública ha dut a terme la major part de les iniciatives de la valorització dels BIC. La finalitat de la posada valor és en gran mesura cultural, amb el 57 %, com succeeix a Cervera del Maestre amb les intervencions sobre el Molí de l'Oli i el Castell, o en els principals abrics amb pintures rupestres del barranc de la Valltorta a Tírig, tal com succeeix amb el conjunt històric de Sant Mateu. D'altra banda, cal destacar que la major part de les accions de revalorització del BIC responen a subvencions i actuacions continuades dutes a terme per la Generalitat Valenciana, la

Diputació de Castelló i l'Estat, i són pràcticament totes planificades, la qual cosa es tradueix en una voluntat per actuar sobre el patrimoni cultural. També cal significar, en relació amb l'ocupació que s'ha generat per les actuacions en matèria de posada en valor, el fet que predomine l'ocupació directa i de caràcter permanent, com ho testifica el Museu de la Valltorta, a través de les visites als abrics, el mateix Parc Cultural de la Valltorta-Gasulla, que depèn del museu, el Molí de l'Oli de Cervera del Maestre, la Font de la Salut de Traiguera i el conjunt històric de Sant Mateu.

D'entre els elements de la tipologia d'arquitectura civil sobreix el conjunt històric de Sant Mateu, en el qual s'integren alguns elements BIC destacables del patrimoni religiós com és el cas de l'Església Arxiprestal, monument clau de l'arquitectura gòtica valenciana, declarat Patrimoni Nacional des del 1931, el Forn medieval, documentat des del 1386; el Palau Borrull, del segle xv, que forma, al costat del contigu Ajuntament, un dels conjunts més importants del gòtic civil valencià. També s'integra la plaça Major i Font de l'Àngel, ideada, des del segle XIII, per a acollir el mercat setmanal; les muralles, construïdes entre el 1357 i el 1380; l'Església i Convent de les Monges Agustines (s. xvi-s. xviii), el Palau del Marqués de Villores del segle xvi, la casa pairal de la família Comí durant l'Edat mitjana o l'Església de Sant Pere dels segles XIII-XVIII. Cal ressaltar algunes subvencions rebudes, com és el cas de la Fundació la Llum de les Imatges, que entre el 2003 i el 2004 va restaurar l'Ajuntament (690.117,65 €), l'Església de Sant Pere, la façana del Palau Villores i la Casa Abadia per a l'exposició de 2005 *Paisatges Sagrats*. També 2007 la restauració i rehabilitació de les muralles de l'antic cementeri amb 121.226 euros (Ministeri de Foment, 1 % cultural). Recentment, el 2019 a través dels fons FEDER es concedeix una subvenció de 255.078,66 € per al centre de convencions i exposicions temporals del Palau del Marqués de Villores.

No obstant això, l'element més singular descansa a Museu de la Valltorta i el conjunt d'abricos que alberguen les pintures rupestres del Barranc de la Valltorta a Tírig. Tanmateix, el Parc Cultural Valltorta-Gasulla, que s'estén pels municipis d'Ares del Maestrat, Morella, Catí, Tírig, les Coves de Vinromà, Albocàsser, Vilar de Canes i Benassal, necessita una consolidació i, com a element principal, requereix importants canvis que afecten fonamentalment la possibilitat d'oferir visites guiades continuades als municipis que l'integren, a més de crear una xarxa de serveis al visitant que possibiliten una experiència més enriquidora, especialment serveis de restauració i venda de productes de la zona.

El Quadre de BIC de Castelló Nord expressa aquells elements BIC que ostenten una major singularitat i especificitat, a banda d'altres de variables que s'emmarquen en l'accessibilitat i els elements que li confereixen

una dinàmica de producte, i, d'altra banda, en aquests s'ha establert la prioritat de prosseguir la revalorització. Així, en primer lloc, sobreix l'àrea central, des de criteris geogràfics, i que integra els municipis de Sant Mateu, Traiguera i Cervera del Maestrat. En aquests es concentren els majors valors de la jerarquia, expressada en atractius a escala regional i a escala local-comarcal i a més els elements que requereixen seguir la posada en valor de manera més prioritària. En la jerarquia 3, es considera potenciar, en primer lloc, el conjunt històric de Sant Mateu, i és del tot necessària l'elaboració i aprovació del Pla Especial de Protecció, i paral·lelament l'elaboració d'un pla estratègic de turisme, que contribuïska a mantenir la dinàmica i la qualitat de vida de la població local que resideix al barri antic i incidisca en la dinamització socioeconòmica d'aquest espai emblemàtic del Maestrat, tant des de la perspectiva laboral com la local. En aquest mateix municipi, i sota la mateixa jerarquia d'atractiu a escala regional, s'erigeix l'Església Arxiprestal, declarada BIC Nacional, i per a la qual es contempla un nivell de prioritat mitjà, en trobar-se restaurada, però requereix enfortir la qualitat del servei amb una major aposta per les noves tecnologies. En aquesta mateixa àrea, com a atractiu a escala local-comarcal sobreix, en primer lloc, el Reial Santuari de la Verge de la Font de la Salut de Traiguera, en què es considera un nivell de prioritat baix, donades les inversions realitzades en la posada en valor, però cal adaptar-lo més a la digitalització de la nostra societat, de la mateixa manera que enfortir-ne l'accessibilitat universal. En aquesta àrea, el municipi de Cervera del Mestre acull dos elements singulars. En primer lloc, el castell hospitalari, i en el qual caldria prosseguir la revalorització amb la redacció del Pla Director, que fixe els objectius i actuacions a seguir.

En segon lloc, un element de l'arquitectura civil i hidràulica, singular i posat en valor que es manifesta a la Torre i Molí de l'Oli, que alberga l'oficina de turisme; en aquest conjunt, encara que amb prioritat baixa, caldria prosseguir actuant sobre la torre.

La segona àrea d'intervenció respondria, primerament, al Parc Cultural de la Valltorta-Gasulla. Aquest element es considera singular pel fet que és l'únic de la Comunitat Valenciana emmarcat en l'art rupestre llevatí, i la seua activació es considera prioritària. En aquest sentit, caldria crear el Patronat per a gestionar-lo i dotar-lo de pressupost, ja que l'ocupació que genera està vinculada solament al Museu de la Valltorta. Pel que fa a dos dels principals abrics del barranc de la Valltorta que contenen pintures rupestres i que es manifesten en la Cova dels Ribassals o del Civil i en la Cova dels Cavalls, seria necessari potenciar l'ús de les noves tecnologies per a acostar aquest patrimoni cultural a les persones i col·lectius amb mobilitat reduïda, la qual cosa incidiria a fomentar-ne l'accessibilitat universal.

Dins de les possibilitats de potenciar l'ocupació i la creació de valor dels BIC del pacte Castelló Nord hi ha la capacitat d'integrar aquests elements en l'oferta turística del territori, juntament amb els elements naturals (oliveres mil·lenàries) i la proposta d'activitats del projecte experimental centrat en el turisme com a sector vertebrador del territori i motor econòmic. El potencial de Sant Mateu ha de servir com a element tractor, si bé es necessita també dotar de major projecció altres conjunts a Traiguera i Cervera per a construir un producte turístic de contingut cultural i paisatgístic.

Quadre BIC pacte Castelló Nord. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Cervera del Maestrat	Castell de Cervera	Arquitectura militar	2	Mitjana
Cervera del Maestrat	Torre i molí de l'oli	Arquitectura civil, agrària i hidràulica	2	Baixa
Sant Mateu	Conjunt històric	Arquitectura civil	3	Alta
Sant Mateu	Església arxiprestal	Arquitectura religiosa	3	Mitjana
Tírig	Parc Cultura Valltorta-Gassulla	Jaciments, pintures rupestres	3	Alta
Tírig	Cova del Civil	Jaciments, pintures rupestres	3	Mitjana
Tírig	Cova dels Cavalls	Jaciments, pintures rupestres	3	Mitjana
Traiguera	Reial Santuari de la Verge de la Font de la Salut	Arquitectura civil i religiosa	2	Baixa

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.3. PACTE TERRITORIAL PER L'OCUPACIÓ MAESTRAT LITORAL

L'àrea del Pacte Territorial Maestrat Litoral integra els quatre municipis que conformen l'espai litoral comarcal, juntament amb Càlig i Santa Magdalena de Pulpis per la seua imbricació territorial i funcional en aquest espai. En aquesta se singularitzen 22 BIC, que, atesa la perspectiva territorial, es concentren a la Serra d'Irta, la ciutadella de Peníscola i els nuclis urbans de Benicarló i Vinaròs. El seu valor cultural resideix en el fet que tots els elements pertanyen al tipus de béns mobles.

Quant a les tipologies que els representen, sobreix l'arquitectura militar, ja que alberga tres castells que denoten la importància estratègica d'aquest espai durant l'època medieval i que es corresponen amb el Castell-Palau del Papa Luna de Peníscola, el Castell de Xivert i el Castell de Pulpis. Al costat d'aquests elements emblemàtics, l'arquitectura militar s'erigeix en el conjunt fortificat de la ciutadella de Peníscola i en les torres defensives costaneres, des de Capicorb a l'extrem sud a Sol de Riu, en contacte amb el riu Sénia, i cap a l'espai interior a la Torre de Càlig. En aquesta tipologia destaca la funció defensiva que va adquirir l'església parroquial de l'Assumpció de Vinaròs. Del patrimoni arqueològic sobreix el jaciment d'època ibera del Puig de la Nau de Benicarló, emplaçat en una posició central en la unitat morfoestructural del pla de Vinaròs-Benicarló.

Cal destacar que del conjunt d'elements declarats BIC, en bona part s'ha actuat a través de la seua restitució i posada en valor per aconseguir el 77,3 % del total. Això expressa l'esforç dut a terme en el finançament, el qual generalment ha sigut combinat entre el titular-propietari i l'extern, corresponent a l'administració pública el 83 % de les iniciatives de la valorització d'aquest patrimoni.

La finalitat de la revalorització ha sigut majoritàriament cultural, com és la transformació de l'antic convent de Sant Francesc de Benicarló en museu, seguida de la de caràcter social, com per exemple de la Torre de Càlig o l'Església Parroquial de l'Assumpció de Vinaròs, i turística en el cas del conjunt històric de la ciutadella de Peníscola. Respecte a la funció turística que adquireixen els elements posats en valor, sobreix la transformació en producte turístic, com són els castells de Peníscola i de Xivert, el convent de Sant Francesc, que alberga el Museu de la Ciutat de Benicarló (MUCBE), o el jaciment arqueològic del Puig de la Nau a Benicarló, que adquireix una funció educativa i turística. Les accions de posada en valor del BIC responen en la major mesura a subvencions i actuacions continuades dutes a terme per la Generalitat Valenciana i la Diputació de Castelló, juntament amb els ens locals, i són la majoria planificades, la

qual cosa expressa una voluntat per actuar sobre els BIC. No obstant això, en relació amb l'ocupació que s'ha generat per les actuacions en matèria de posada en valor, predomina la de caràcter temporal, com succeeix al Castell-Palau del Papa Luna de Peníscola i el centre històric, atesa l'estacionalitat que presenta aquesta destinació. Per contra, Benicarló sobreix per la generació d'ocupació permanent, vinculada precisament amb la transformació en museu de la ciutat de l'antic convent de Sant Francesc i el poblat ibèric del Puig de la Nau.

No obstant això, els elements immobles de major rellevància del territori es concreten en la ciutadella de Peníscola, amb el Castell-Palau i el conjunt històric del barri antic. Respecte al Castell-Palau del Papa Luna, se situa en l'alt del penyal a 35 metres sobre el nivell mar dominant la ciutadella. Es va alçar sota el domini de l'orde del Temple (1297-1307) sobre les restes d'una alcassaba islàmica, a la qual el Papa Luna va realitzar reformes importants, en instal·lar allí la seua residència. Després de travessar la porta principal s'accedeix a un vestíbul voltat amb diverses dependències entre les quals destaquen l'aljub i les cavallerisses. Per una escala de pedra s'accedeix fins a la plaça d'armes i a l'església del castell i a les altres dependències senyoriales, on destaca el Palau del Papa Luna, situat a la torre de l'homenatge. Al costat oposat es troba el Saló del Comanador, amb l'escut dels Cardona sobre la porta. El Pla Director del castell preveu una inversió total de 4,5 milions d'euros, i en el seu desenvolupament, entre els anys 2015-2016, es va dur a terme la primera fase i el 2019 la segona fase amb una inversió d'1,7 M€. Es conforma en un dels monuments més visitats de l'Estat i les xifres de visitants així ho testimonien, ja que mentre el 2014 va rebre 250.000 visitants, el 2019 van ser 290.000, fet que va generar uns ingressos superiors al milió d'euros, a més dels llocs de treball que genera.

El conjunt històric de la ciutadella de Peníscola es desenvolupa al voltant del castell, i protegit per un perímetre murallat. Ofereix tres portes d'accés, la més antiga és la de Sant Pere o el Papa Luna, oberta al costat sud; el Portal de Fosc de l'època de Felip II, i, finalment, la Porta de Santa Maria del segle XVIII. En la trama urbana s'identifiquen quatre places i l'estructura s'adapta a la topografia del penyal, caracteritzada per carrers irregulars i estrets. Els habitatges estan pintats de blanc, no tenen fonaments en assentar-se sobre la roca i són construccions de dues plantes amb terrassa. Es tracta d'un conjunt de rellevància nacional i en el qual s'han dut a terme importants accions continuades, com ho testimonia el període 2010-2012, que va suposar una inversió 385.826,57 € per a la restauració de les muralles, o el 2019, amb una acció de conservació que va suposar una inversió d'1.209.171,83 €, dels quals 499.657,78 € van ser subvencionats pel FEDER. Cal destacar també l'acció

duta a terme el 2017, ja que, després de la cessió del Far per part de Ports de l'Estat a l'Ajuntament de Peníscola, la Diputació va dur a terme una inversió superior a 300.000 € per a crear el centre d'acolliment del Castell, amb un caràcter cultural i turístic. Igual que el castell, és una de les imatges de Peníscola i genera ocupació si bé en gran manera de caràcter temporal.

En relació amb l'àrea de la Serra d'Irta, sobreix el castell de Xivert, controlant la fossa d'Alcalà i situat a uns quatre quilòmetres de la capçalera municipal. En aquest s'identifica la fortalesa islàmica, que es troba en bon estat de conservació, encara que va ser remodelada posteriorment. El castell cristià es caracteritza per reaprofitar l'estructura anterior islàmica, i destaquen les obres de cadirat realitzades sota el domini de l'Orde del Temple, manifestades a les torres circulars bessones i l'aljub de la plaça d'armes. Val la pena destacar les intervencions arqueològiques i de restauració dutes a terme de manera quasi ininterrompuda des del 1995 fins al 2021, a més de l'aprofitament turístic del castell, ja que l'Ajuntament d'Alcalà de Xivert duu a terme visites guiades tots els estius des del 2013. En la seua posada en valor és decisiva la implicació de la Diputació de Castelló, duent a terme el 2017 la millora de la difusió com a recurs cultural a través de la instal·lació de nous panells indicatius en tot el seu entorn, o el 2019 amb la recuperació d'un tram de muralla i l'antic poblat islàmic, o la restauració de la muralla de l'Albacar. Es contempla en el present any l'elaboració del Pla Director per a determinar totes les fases de recuperació pendents i els usos culturals i recreatius que assumirà en un futur.

Dins de l'àrea d'aquest pacte territorial també actua com a referent la posada en valor, en el nucli urbà de Benicarló, de l'antic convent de Sant Francesc, l'organització del qual gira entorn d'un claustre de petites dimensions, i se situa en un dels seus costats l'església. Les dependències conventuals es desenvolupen en dues edificacions de planta rectangular i tres pisos. La revalorització té una finalitat expressa de potenciar i difondre la cultura local, ja que des del 2005 alberga el museu MUCBE-Centre Cultural de Benicarló, i es tradueix en la generació d'ocupació permanent. El 2017, després de 26 anys, es dona per finalitzat el projecte integral de restauració de tot l'antic convent, la qual cosa tradueix aquesta voluntat del municipi en la generació d'un element que actue com a referent cultural a escala local.

En el Quadre de BIC-Maestrat Litoral es troben expressats els elements dels municipis que integren el pacte considerats de major singularitat i especificitat, establint-se la prioritat de prosseguir amb la seua revalorització. Això ve justificat en el valor de la jerarquia, que reflecteix el grau d'atracció turística que presenten els elements BIC. Així, en primer

lloc, sobreix la ciutadella de Peníscola amb el Castell Templer i palau del Papa Luna i el conjunt històric. Tots dos presenten una jerarquia de valor 4, i respon a una prioritat alta a continuar la posada en valor del centre històric de Peníscola expressada en la deterioració d'alguns habitatges, que redueix la qualitat de la trama urbana, igual que la imatge externa d'alguns comerços minoristes, i, d'altra banda, prosseguir amb la posada en valor del Castell-Palau, la qual cosa hauria d'incidir a enfortir la dinàmica social i econòmica de la ciutadella que alberga tots dos elements de l'arquitectura civil i militar.

La segona àrea d'intervenció respondria al parc natural de la Serra d'Irta, on s'emplacen els castells de Xivert i de Pulpis, i l'ermita de Santa Llúcia i Sant Benet. Tots dos castells responen a una jerarquia 3 en relació amb el seu grau d'atracció turística, i encara que els esforços en matèria de posada en valor s'hagen centrat en major mesura al Castell de Xivert, no per això s'ha d'oblidar el Castell de Pulpis. D'altra banda, l'encertada posada en valor de l'ermita de Santa Llúcia i Sant Benet hauria de prosseguir amb una visió més a llarg termini a través de l'aplicació de les noves tecnologies de la informació que posen en valor el paisatge i el territori a través de la interpretació.

Al nucli urbà de Benicarló els esforços a prosseguir la posada en valor dels principals elements BIC caldria enfocar-los, d'una banda, en l'antic Convent de Sant Francesc que alberga el MUCBE, i, per una altra, a la casa del Marqués de Benicarló, que hauria de passar a formar part del patrimoni municipal de manera prioritària. El poblat iber del Puig de la Nau es conforma en un element singular i la revalorització hauria de prosseguir amb una prioritat més a llarg termini per acostar aquest patrimoni a la població local. Així mateix, i a fi d'enfortir la complementaritat costa-interior i generar sinergies que enfortisquen el mercat laboral, caldria aprofitar la posada en valor de la Torre de Càlig.

En el que concerneix a l'església parroquial de l'Assumpció de Vinaròs, la seua singularitat obeeix al fet que la construcció conjumina funcionalitat religiosa i defensiva. Si bé ha sigut objecte de revalorització, es considera necessari prosseguir a mitjà termini amb la creació d'una visita virtual, emmarcada en la transformació de Vinaròs a destinació turística intel·ligent, la qual cosa incidirà a diferenciar-ne el valor patrimonial.

Quant a la capacitat dels BIC del pacte Maestrat Litoral per a generar valor territorial i ocupació, la situació es resumeix en el nombre de visitants del Castell-Palau de Peníscola, que s'aproximen als 300.000 visitants any. Es tracta de turistes que podem englobar en dos grups, el grup principal que realitza la visita dins de les activitats programades durant vacances estivals

amb origen en el concepte de sol i platja, i on la visita cultural és una de les activitats que acompanyen l'experiència de viatge. L'altre grup de visitants correspon a aquells que planifiquen la visita a partir de l'atractiu del Castell i el centre històric de Peníscola. Sobre aquests dos grups, cal indicar que l'adequació constant de l'entorn de la ciutat del Papa Luna contribueix a generar satisfacció al viatger, la qual cosa es converteix en elements positius en xarxes socials i, sobretot, en l'atracció de nous visitants. Quant a la resta de BIC, el seu impacte en atractiu és clarament inferior, i contribueixen a millorar l'experiència de viatge en període vacacional.

Finalment, hem d'esmentar que els elements patrimonials de Maestrat Litoral han d'integrar-se amb el concepte de turisme de sol i platja. Ara bé, i dins

de l'objectiu general d'ampliar l'extensió i intensitat de la temporada turística, els BIC formen part de l'atractiu principal per a, a través d'esdeveniments (culturals, musicals, cinematogràfics) i exposicions, allargar la temporada i estendre d'aquesta forma els temps d'obertura d'hotels i establiments turístics i, per descomptat, els períodes de contractació temporal vinculats al turisme. La potència turística dels BIC de Peníscola s'ha pogut comprovar a partir de l'enregistrament de sèries de televisió i l'atracció que per aquest motiu ha permès incorporar nous grups de visitants. Es tracta, en aquest cas, de la posada en valor de BIC i la seua promoció adaptada a nous sistemes de consum.

Quadre BIC Pacte Maestrat Litoral. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Alcalà de Xivert	Castell Templar	Arquitectura militar	3	Mitjana
Alcalà de Xivert	Ermida de Santa Llúcia i Sant Benet	Arquitectura religiosa i civil	2	Baixa
Benicarló	Puig de la Nau	Jaciments i pintures rupestres	3	Baixa
Benicarló	Antic convent de Sant Francesc	Arquitectura religiosa i civil	2	Mitjana
Benicarló	Casa del Marqués de Benicarló	Arquitectura militar	2	Alta
Càlig	Torre de Càlig	Arquitectura militar	2	Mitjana
Peníscola	Castell-Palau	Arquitectura militar, civil i religiosa	4	Mitjana
Peníscola	Conjunt històric artístic	Arquitectura civil	4	Alta
Santa Magdalena de Polpís	Castell de Polpís	Arquitectura militar	3	Alta
Vinaròs	Església parroquial de l'Assumpció de Maria	Arquitectura religiosa	2	Mitjana

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (Curt termini)
- Mitjana (Mitjà termini)
- Baixa (Llarg termini)

8.4. PACTE TERRITORIAL PER L'OCUPACIÓ I DESENVOLUPAMENT LOCAL DE LA PLANA ALTA NORD

El Pacte territorial per l'ocupació i desenvolupament local de la Plana Alta Nord acull nou municipis pertanyents a la mateixa comarca, encara que integra àmbits geogràfics ben diferenciats. S'hi identifiquen 56 elements declarats BIC, que excepte un bé moble que es correspon a la campana la Xicoteta de la parròquia de Santa Quitèria de la Torre d'en Doménec, la resta d'elements pertanyen al tipus immoble. També cal significar que en aquesta àrea dos elements ostenten la declaració de BIC Nacional i que es corresponen a l'arc romà de Cabanes i els abrics de la cova de

la Saltadora de les Coves de Vinromà. Així, en aquest pacte territorial se singularitzen dues àrees diferenciades, que comparteixen els elements declarats BIC. En primer lloc, l'àrea litoral, emmarcada des de Torrelblanca pel nord fins a Benicàssim a l'extrem sud, tancada pels contraforts del Desert de les Palmes i de la serra de les Santes i que concentra el 41 % dels BIC; i en segon lloc l'espai interior, el pla de l'Arc, que s'articula en el corredor prelitoral que connecta cap al nord amb el Maestrat i que acull el 59 % dels elements declarats BIC.

Pel que fa a les tipologies més representatives, cal significar que aquest espai alberga 25 jaciments ar-

queològics, i la major part corresponen a la tipologia d'abrics amb pintures rupestres, sent el cas més expressiu els situats a les Coves de Vinromà, ja que en el seu terme municipal es localitza el tram final del barranc de la Valltorta, i acull el sistema d'abrics de la Saltadora, declarats BIC Nacional; igual succeeix més al sud al municipi de Sierra Engarcerán, els elements de qual responen a aquesta tipologia. Així mateix, cal destacar la tipologia de l'arquitectura defensiva, manifestada en l'espai litoral en primer lloc en les torres de defensa i els castells situats en el reguix muntanyenc del Desert de les Palmes. Finalment, pel que respecta a l'arquitectura civil, tan sols es troba expressada en dos elements, però sobreix el BIC nacional de l'arc romà de Cabanes.

Quant a les accions implementades que tradueixen una posada en valor, val a ressaltar que del conjunt d'elements declarats BIC en l'àrea que conforma aquest pacte territorial, solament s'ha actuat en el 48 % del total. En això incideix de manera decisiva el pes dels BIC de la tipologia de jaciments arqueològics, i en particular els que alberguen art rupestre, ja que en la major part i malgrat ser reconeguts com a patrimoni mundial, no s'ha actuat en matèria de restitució i posada en valor. D'altra banda, en aquells elements sobre els quals s'ha actuat, el finançament majoritàriament ha sigut combinat (79 %), és a dir, entre el propietari i una o diverses administracions públiques, si bé l'esforç dels propietaris privats es tradueix en comptades ocasions com succeeix en el patrimoni religiós dels monjos Carmelites del Desert de les Palmes. Respecte a la finalitat de la posada en valor, respon en gran manera a la sensibilitat cap al valor cultural que atresoren aquests béns, ja que el 58 % de les intervencions responen en primer lloc a aquest efecte; no obstant això, no és menyspreable la posada en valor per a l'ús turístic ja que representa el 42 % restant, la qual cosa denota l'especialització de l'espai litoral en la valorització turística del patrimoni cultural. Les accions de posada en valor del BIC sorgeixen en major mesura d'ajudes i actuacions continuades dutes a terme per la Generalitat Valenciana i la Diputació de Castelló, en particular en els jaciments arqueològics, juntament amb els ens locals. Cal ressaltar que bona part són planificades, la qual cosa expressa una voluntat per actuar sobre els BIC, com és per exemple les campanyes d'excavació o la posada en valor turístic. No obstant això, el principal repte consisteix en la generació d'ocupació gràcies a les actuacions en matèria de posada en valor, amb predomini de la de caràcter temporal, molt vinculada a les campanyes d'excavació o de les visites mensuals que realitza el Museu de la Valltorta als principals abrics de pintures rupestres, si bé alguns elements com és el cas de les torres de Sant Vicent a Benicàssim i la torre del Rei, generen ocupació directa de caràcter permanent.

En aquest pacte territorial cal posar l'accent principalment en aquells elements declarats BIC que presenten major rellevància. Aquests queden reflectits en l'arc romà i el tossal de Mortorum a Cabanes, i en els abrics de pintures rupestres de les Coves de Vinromà i Sierra Engarcerán.

Així, l'arc romà de Cabanes suposa un element BIC emmarcat en la tipologia d'arquitectura civil. Participa de la Plana de l'Arc i se situa paral·lel al traçat de la Via Augusta, a uns dos quilòmetres del nucli urbà de Cabanes. Està construït en carreus de granit sense argamassa, la qual cosa contrasta ja que aquest tipus de roca no apareix a l'àrea del pacte territorial. Sobre la seua funció existeixen diverses hipòtesis, tal com figura en l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià. D'una banda, que fora un signe que assenyalara el límit entre els termes de Vall d'Alba i Cabanes; i d'altra, sembla que és un arc de triomf al qual li falta l'entaulament i els carcanyols. En relació a les invencions efectuades cal assenyalara entre les més recents la realitzada el 2012 per la Diputació de Castelló, conformada en obres de millora de la carretera CV-157, que uneix Cabanes amb el monument, i la construcció d'un nou passeig per als vianants; o el 2020 en la que intervé la Direcció General de Cultura i Patrimoni amb una subvenció que ascendeix a 13.000 €.

El tossal de Mortorum és un turó situat en els últims contraforts de la serra de les Santes que ocupa una posició estratègica en localitzar-se enfront de la plana de Torreblanca-Oropesa, i controla l'accés cap a l'interior des de la costa. És d'assenyalara la implicació de les administracions públiques, i de manera particular del Servei d'Arqueologia de la Diputació de Castelló, en la seua posada en valor, ja que des del 2002 al 2018 s'han realitzat campanyes d'excavació; i el 2019 s'ha procedit a la restauració i posada en valor de la muralla i l'accés al jaciment. Els resultats de les campanyes arqueològiques han identificat diverses restes del passat, entre les quals destaquen un poblat i un túmul funerari. Malgrat la seua singularitat, en relació a la generació d'ocupació aquesta és de caràcter temporal i vinculada actualment a les visites que es realitzen des de l'oficina de turisme de Cabanes.

Del conjunt d'abrics amb pintures rupestres de l'àrea d'estudi sobreixen en primer lloc el de coves de la Saltadora, situat al barranc de la Valltorta, al terme municipal de les Coves de Vinromà. Van ser descobertes el 1917 arran del descobriment de la cova dels Cavalls, al terme municipal de Tírig. Sobreixen els abrics VII, VIII i IX, ja que s'han identificat 153 motius pintats d'estil llevantí, i presenten una gran varietat, entre figures humanes i representacions de fauna, convertint-se en un referent en els estudis d'art prehistòric. Cal unir-hi a Sierra Engarcerán l'abric Melià, que també ha sigut posat en valor. No en va l'art rupestre de

l'arc mediterrani de la façana ibèrica va ser declarat el 1998 Patrimoni Mundial per la UNESCO. En tots dos elements, des del 2019 el Museu de la Valltorta planifica visites mensuals dins del Pla de posada en valor de l'art rupestre a les comarques de Castelló.

En el Quadre de BIC-Plana Alta Nord es representen els Béns d'Interés Cultural dels municipis que conformen el pacte per l'ocupació que han sigut considerats de major singularitat i especificitat. La proposta es justifica en la jerarquia que obtenen, és a dir, en el grau d'atracció turística. En primer lloc, sobreix l'àrea que integra els municipis amb abrics que atresoren manifestacions d'art rupestre llevantí i que es concentra en els municipis de les Coves de Vinromà i de Sierra Engarcerán. Aquests elements obtenen la jerarquia 4, amb un grau d'atracció turística a nivell nacional, donat pel reconeixement per part de la UNESCO. En aquest sentit, arran de la gran quantitat d'abricos que s'han identificat, i en els quals l'accessibilitat i la conservació suposen un vertader repte, caldria potenciar-ne el valor al llarg de l'any a través d'un equipament cultural en què es pugui realitzar una visita virtual a aquells en els quals es dificulta l'accessibilitat. D'aquesta manera se'n fomentaria la valoració i l'accés universal. En aquesta mateixa tipologia d'element BIC, però catalogat com a jaciment arqueològic, sobreix el tossal de Mortorum a Cabanes. Si bé el seu grau d'atracció turística descendeix a un atractiu a escala local o comarcal, és de tot necessari prosseguir amb la seua posada en valor, facilitant l'accessibilitat a l'element.

A l'espai interior de la Plana de l'Arc, destaca pel seu valor singular i les iniciatives de posada en valor en matèria d'accessibilitat l'arc romà de Cabanes; no obstant això, caldria seguir la seua posada en valor per mitjà d'una col·laboració supramunicipal, amb la finalitat de crear una zona d'aparcament i una zona recreativa a l'entorn del BIC per a facilitar-hi la visita, ja que es troba enmig d'una rotonda i sense espai perquè els visitants puguin acostar-se.

Ja a l'espai litoral d'aquesta àrea, cal destacar la rica arquitectura militar manifestada als castells, si bé la seua totalitat es troben en un estat de ruïna, malgrat la sensibilitat de les administracions públiques, com succeeix al castell de Miravet, en el qual recentment s'ha subvencionat l'elaboració del Pla Director, però requereix una intervenció d'urgència. Però sobreix, des de Torreblanca fins a Benicàssim, la important arquitectura militar manifestada en torres defensi-

ves, entre les quals adquireixen especial protagonisme la torre Sant Vicent a Benicàssim i la torre del Rei a Orpesa.

Pel que fa a la torre Sant Vicent cal destacar que, prèvia adquisició per part de l'Ajuntament, el 2017 va ser restaurada completament i rehabilitada com a Centre d'Interpretació, mostrant aspectes relacionats amb la pirateria i el sistema de defensa de la costa valenciana entre els segles XVI i XIX; i en la qual és necessari apostar més per aplicar les TIC a fi d'oferir una visita virtual a través de la web. De la mateixa manera succeeix a la torre del Rei d'Orpesa, en la qual és necessari l'elaboració d'un pla de rehabilitació i un estudi sobre la seua accessibilitat, amb la finalitat de fer-la més inclusiva i que paral·lelament fomenti la generació d'ocupació permanent.

Quant a les possibilitats que els BIC del pacte ofereixen per a la creació d'ocupació i valor com a element d'atracció turística ens trobem amb una situació diferent segons aquests se situen en municipis de la línia de costa o a la franja interior. El cas de Benicàssim, i d'Orpesa, i les actuacions realitzades als seus BIC situats en zones d'afluència turística ha permès una relativa explotació com a atractiu turístic, amb visites regulars i una senyalística ajustada a possibilitats tècniques (aplicacions mòbils) i fins i tot buscant una accessibilitat universal. No obstant això, en cas de BIC situats a la franja interior, la situació és menys evolucionada, i sobretot als abrics i coves amb pintures d'art rupestre llevantí. Malgrat la catalogació com a bé d'interés per part de la UNESCO i la posada en valor que representa el Museu de la Valltorta, existeixen problemes pel que fa a accessibilitat i possibilitat de visites guiades durant tot l'any. Considerem que, en general, i d'acord amb diferents plans de rehabilitació i millora, és possible augmentar el protagonisme dels elements culturals en el pacte, com a complement important en l'estratègia turística del territori. La creació de rutes basades en aquests BIC de la franja interior pot suposar un producte complementari per al turista d'oci i de sol i platja, però també un element d'atracció especialment durant l'època no estival si es combina amb propostes de naturalesa als entorns del Desert de les Palmes i del Prat de Cabanes-Torreblanca, i d'instruments com la via ciclista que uneix l'àmbit costaner del pacte. En aquest sentit recomanaríem una promoció d'enclavaments BIC com a recurs turístic complementari i, en alguns casos, com a principal atractiu del territori.

Quadre BIC Pacte Plana Alta Nord. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Benicàssim	Desert de les Palmes	Arquitectura religiosa	2	Mitjana
Benicàssim	Torre Sant Vicent	Arquitectura militar	2	Mitjana
Cabanes	Arc romà	Arquitectura civil	3	Alta
Cabanes	Tossal de Mortorum	Jaciments, pintures rupestres	2	Mitjana
Les Coves de Vinromà	Coves de la Saltadora	Jaciments, pintures rupestres	4	Alta
Orpesa	Torre del Rei	Arquitectura militar	2	Mitjana
Sierra Engarcerán	Abric d'en Melià	Jaciments, pintures rupestres	4	Alta

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.5. CONSORCI PACTE LOCAL PER L'OCUPACIÓ DE CASTELLÓ DE LA PLANA

En el cas de la ciutat de Castelló de la Plana es configura com un únic pacte local per l'ocupació i s'identifiquen 34 BIC que, des de la perspectiva territorial, es troben molt concentrats al nucli urbà de la ciutat, en aglutinar aquest espai el 88 %, sent l'altra àrea que ve a completar el total, l'ermita de la Magdalena, el castell Vell i el seu entorn. Expressen un variat patrimoni cultural i s'hi troben representats els tres grans tipus, és a dir, els béns mobles amb 18 elements dels quals el 88,9 % pertanyen a la tipologia d'escuts, als quals segueixen els béns immobles amb 13 elements i els béns immaterials representats en 3 elements.

Del conjunt d'elements declarats BIC solament en el 29,4 % s'han realitzat accions de posada en valor, el finançament de les quals generalment ha sigut combinat entre el titular-propietari i fonts externes de caràcter públic. La finalitat de la posada en valor dels elements ha sigut majoritàriament cultural, seguida de la de caràcter social i turística. En relació a la funció turística que adquireix l'element BIC sobre el qual s'ha actuat, cal assenyalar que malgrat el finançament rebut tan sols tres s'han transformat en producte turístic, en el sentit de generar un preu pel servei, mentre que la resta d'elements es consideren com a recursos turístics.

Dels béns immobles, pel que fa a la diferenciació per tipologies, sobreixen els vinculats a l'arquitectura civil i la màxima expressió espacial dels quals es dona a la plaça Major i el seu entorn. Destaca en primer lloc l'Ajuntament, construït a principis del segle XVIII i que va substituir l'anterior palau conegut com palau

de la Vila. Es tracta d'un edifici de tres plantes, amb la façana que segueix el model d'estil toscà. També destaca la part baixa arran de l'existència d'un porxo amb set arcs de mig punt i columnes d'estil corinti. En aquesta mateixa planta, a l'interior convé ressaltar a la part central una escala de marbre que dona accés a les diferents dependències. L'interior de l'Ajuntament conserva diferents escultures, pintures i frescos dels segles XIX i XX, majoritàriament al saló de plens. Respecte a la seua posada en valor, és portada a terme pel mateix consistori, a través de les visites guiades que realitza l'Ajuntament a l'estiu, generant ocupació, però de caràcter temporal.

Prop de la plaça Major se situa La Llotja del Cànem. Aquest BIC respon a un edifici de principis del segle XVII de planta quadrangular i alberga a la façana l'escut de la vila. En el pis superior destaquen finestrals rectangulars amb frontons corbats assentats en mènsules. En relació a la seua posada en valor, el 1999 va ser adquirit per la Universitat Jaume I. Entre els anys 2005-2007 es realitzen obres de rehabilitació, per valor de 1,2 milions d'euros, del cost dels quals es fa càrrec la Universitat Jaume I. El 2007 la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament signen un conveni per a col·laborar en el cost d'aquest projecte, destinant l'immoble en primer lloc a sala d'exposicions i una volta conclosa la restauració en aqueix any, es va convertir en Seu de la Ciutat de la Universitat Jaume I. S'utilitza com a centre cultural en el qual es programen exposicions, cursos i xarrades; i la seua posada en valor genera ocupació permanent.

A l'entorn de la plaça Major es localitza el palau Episcopal, la fàbrica del qual és del segle XVIII. És un edifici d'estil neoclàssic, de planta rectangular, que conserva

l'estructura originària. A l'interior es pot apreciar la distribució d'aquest, i conserva mostres del revestiment de rajola de l'època. A la façana es troba una làpida amb la inscripció sobre la construcció de l'edifici i l'escut del bisbe fundador. L'entrada al palau és gratuïta, si bé l'horari de visites és limitat.

Els principals BIC vinculats a aquesta tipologia, és a dir, a l'arquitectura civil, es completen amb el Museu de Belles Arts, la nova seu del qual va ser inaugurada el 2001. La titularitat recau en la Diputació de Castelló i s'integra en el Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana. S'articula al voltant d'un claustre enjardinat amb uns xiprers que responen al seu origen, en situar-se en l'espai que va ocupar l'antic col·legi de Serra Espadà. Les sales responen a un conjunt de plantes d'iguals dimensions, en les quals un espai a doble altura es va desplaçant, la qual cosa li dona originalitat. L'arquitectura exterior sobreix per una malla de plaques d'alumini que li atorga singularitat, i això l'ha fet mereixedor de diversos guardons arquitectònics. La seua gran presència arquitectònica i la seua localització en una de les principals vies de la ciutat el converteixen en un dels edificis més emblemàtics i identitaris de Castelló de la Plana. Les exposicions que conté el museu se centren en l'arqueologia, l'etnologia, la pintura, l'escultura i, en particular, la ceràmica valenciana de l'Alcora, Onda i Ribesalbes des del segle XVI fins al XIX. Malgrat la posada en valor i l'ocupació directa que genera, l'entrada és lliure, per la qual cosa es considera un recurs turístic, malgrat la dinàmica econòmica que desprèn de manera indirecta.

En una posició central al nucli urbà de la ciutat sobreix el conjunt del Parc Ribalta, la plaça de la Independència i la plaça Tetuán, els tres elements han sigut incorporats en la tipologia d'infraestructures, zones verdes i parcs, i sota la categoria de conjunt històric. La construcció del Parc Ribalta, dedicat al pintor del mateix nom, es va iniciar en l'últim terç del segle XIX. Quant a la seua estructura conté dos triangles comunicats per una avinguda; que es completa amb una casa d'esbarjo a la part nord-oest, un estany al centre i un edifici circular. El 1876 es va ampliar amb els terrenys cedits pel comte de Pestagua, i el 1897 es va erigir un obelisc projectat per Francesc Tomás Traver. Cal destacar el 1934 la construcció del temple de música, conformat per 16 columnes geminades amb capitell corinti que sustenten una cúpula de mitja taronja.

L'altre dels elements que integra aquest conjunt correspon a la plaça de la Independència, que data de finals del segle XIX i principis del XX i s'integra amb el Parc Ribalta. En ella sobreix d'una banda "La Farola", que data del 1925 i se situa al centre; i d'una altra els edificis dels anys vint del segle passat, de trets modernistes i historicistes, que conformen un dels

entorns més peculiars de la ciutat. Per la seua part, la plaça de Tetuán tradueix en el paisatge urbà una configuració pròpia també de la dècada dels anys vint, sobre la base d'una vegetació mediterrània, emmarcada per un conjunt de cases entre mitgeres, d'una a quatre plantes; i en ella sobreix l'edifici de Correus. En relació a la posada en valor, cal destacar que s'hi ha adequat un refugi antiaeri de la Guerra Civil, conformant-se en una de les seus del Museu de la Ciutat de Castelló (MUCC), que es recupera el 2018, amb una inversió finançada per l'Ajuntament de Castelló de la Plana. Si bé l'accés a aquest conjunt conformat pels tres elements BIC és lliure, per la qual cosa es consideren com a recursos turístics, la posada en valor del refugi i el fet que s'integra en el Museu de la Ciutat de Castelló comporta a un efecte indirecte al seu entorn, generant dinàmiques de producte.

En la tipologia d'arquitectura religiosa sobreixen els BIC de la catedral de Santa Maria i de l'ermita de la Magdalena compartit aquest últim amb el castell Vell. La catedral de Santa Maria presenta una fàbrica gòtica si bé només en queden les tres portes d'accés i alguns elements ornamentals. Va ser derrocada per un acord del ple municipal als anys trenta del segle passat i les obres de reconstrucció van culminar l'any 2001. A l'interior es troba una imatge de la Immaculada del segle XVIII, imatges barroques, diversos llenços, així com peces d'orfebreria. Respecte a la seua posada en valor, el 2019 es dissol la Fundació de la Catedral de Santa Maria, creada amb l'objectiu d'obtenir fons per a completar-la. A més, hi han intervingut diverses administracions públiques per a la posada en valor. L'entrada és lliure, generant solament ús de caràcter temporal, vinculat a les visites guiades.

L'ermita de la Magdalena és un edifici format per dues naus paral·leles i en el seu interior existeixen unes pintures murals, que alguns autors daten del segle XIV. El 1455 es va construir el pòrtic i el 1456 la capella, a meitat del segle XVIII se li dona la configuració actual d'ermita hostal i torre adossada. Des del pòrtic d'entrada s'accedeix a l'hostal. Vinculat a aquest element es troba el BIC del Romeria de les Canyes, de caràcter immaterial, que es desenvolupa el tercer diumenge de Quaresma amb una periodicitat anual des del 1375 i té, en els seus inicis, una vinculació religiosa important per a la ciutat, ja que està associada al trasllat de la població de Castelló de la Plana des del turó de la Magdalena al pla.

A Castelló de la Plana sobreix la tipologia de BIC d'arquitectura militar i en la qual convé detallar dos elements, la torre campanar el Fadrí i el castell Vell. Pel que fa al Fadrí, es troba situat a la plaça Major, al costat de la catedral de Santa Maria i l'Ajuntament, del qual depén. És una torre campanar exempta de planta octogonal amb una altura aproximada de 60 metres. Està dividida en quatre cossos i a l'interior

es diferencien quatre sales, la cambra del rellotge, la presó, l'habitatge del campaner i l'estança de les campanes, a les quals s'accedeix a través d'una escala de caragol. A la part superior es troba un ampit, decorat amb huit gàrgoles i rematada amb una cuculla. Des de l'exterior, l'accés és a través d'una porta de llinda, on apareixen els escuts del Regne de València i les Torres de Castelló. El Fadri es troba en estreta relació amb dos BIC més rellevants a la ciutat per la seua singularitat. En primer lloc, amb la campana la Tàfol, fosa el 1604. Si bé és plenament barroca, té encara nombrosos elements gòtics que han permés d'incloure-la en l'inventari de campanes gòtiques de la Comunitat Valenciana. En segon lloc, amb el Toc Manual de Campanes, que juntament amb el de la ciutat de València, Albaida i Segorbe constitueixen el paradigma, és a dir, el model, dels conjunts immaterials d'aquesta tipologia millor conservats del territori valencià. La principal intervenció en l'element la va dur a terme la Generalitat Valenciana el 2001 a través de la Conselleria de Cultura fent la restauració integral i el 2021 el Museu de la Ciutat de Castelló (MUCC) ha restaurat les pintures murals de la sala de la presó, i gestiona les visites, en integrar-se en una de les seues seues, per aquest motiu aquesta posada en valor genera ús de caràcter permanent.

Es castell Vell és l'origen de l'actual ciutat de Castelló de la Plana, i se situa al turó al costat de l'ermita de la Magdalena. El castell és d'origen islàmic, sent conquerit l'any 1233. Es disposa de manera escalonada adaptant-se a la forma del turó. De l'alcassaba es conserven restes de muralles amb tres torres semicirculars i diversos aljubs. Cal destacar, donat l'estat de conservació, l'aposta decidida per part del consistori local per a la seua posada en valor. Així ho testifica el fet que l'any 2000 es van iniciar actuacions de manera continuada. Destaca l'any 2016, ja que es van realitzar les obres del tancament del primer recinte i la consolidació dels llenços i torres de l'oest, amb una inversió que va superar els 275.000 euros; el 2017, l'inici de les obres d'execució del tancament per a la seguretat del primer i segon recintes i la creació del centre d'interpretació, amb una inversió superior al mig milió d'euros; o el 2018, amb l'impuls a la il·luminació ornamental. Com a seu el Museu de la Ciutat de Castelló i per albergar el centre d'interpretació, la seua posada en valor es tradueix en la creació de tres llocs de treball de manera permanent, a més de llocs de treball temporals vinculats amb les obres de conservació i rehabilitació.

El Quadre de BIC de Castelló de la Plana reflecteix aquells elements del patrimoni cultural de Castelló de la Plana que s'han considerat més singulars i específics, fixant-se una prioritat a continuar la seua posada en valor, justificada en la jerarquia, que reflecteix el grau d'atracció turística. Aquesta es troba conformada per una sèrie de variables i indicadors, entre els quals sobreixen les característiques intrínseques, expressades en l'especificitat i singularitat de l'element; la seua accessibilitat interna i externa; i els equipaments i infraestructures i serveis que s'han desenvolupat al seu entorn, i que incideixen en la transformació del recurs en producte turístic (López, 2014). Així, en primer lloc, sobreix l'entorn de la plaça Major, on el BIC de la torre campanar el Fadri juntament amb la campana la Tàfol i el Toc Manual de Campanes, presenten una jerarquia de valor 4, amb una prioritat alta a continuar la seua posada en valor. En aquest espai caldria a més i de manera prioritària incidir en el BIC del Romeria de les Canyes, proposant continuar la seua posada en valor a través de la creació d'un centre d'interpretació que transmeta el valor social, religiós i turístic d'aquest element immaterial, cosa que incidiria sobre la generació d'ocupació. D'altra banda, i donada la progressiva conversió en zona de vianants del centre històric de la ciutat, es considera prioritari enfortir la connectivitat entre el Parc Ribalta, la plaça de la Independència i la plaça Tetuan a fi de seguir la seua posada en valor, de manera que fomenti la mobilitat sostenible i transmeta a la població local i al públic visitant els valors d'aquests espais que articulen la ciutat.

A l'efecte de quantificar l'impacte econòmic, en visites turístiques i ocupació la incidència actual dels BIC és feble i es limita als llocs de treball directes relacionats amb els empleats de museus municipals, manteniment d'instal·lacions i visites guiades. Considerem important assenyalar que alguns d'aquests BIC s'han vist afectats per processos de posada en valor en intensificar les visites als mateixos (amb independència que es tracta de visites gratuïtes). Sobre aquest aspecte, i d'acord amb informes sobre l'activitat turística a Castelló, l'adequació de BIC s'ha de fer no des d'una òptica econòmica (no s'estableix relació entre cost i nombre de visitants) sinó des d'una visió de millorar la percepció de la ciutat, buscant d'aquesta forma incrementar el seu atractiu per a residents i, indirectament, per a possibles visitants¹.

¹ Proposta en línia amb el que s'indica en el Pla Estratègic Turístic Integral de Castelló de la Plana, elaborat el 2017 pel Gabinet d'Estudis Turístics de la Universitat Jaume I

Quadre BIC de Castelló de la Plana. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Castelló de la Plana	Parc Ribalta, plaça de la Independència i plaça Tetuán	Arquitectura civil	3	Alta
Castelló de la Plana	Palau Episcopal	Arquitectura civil	3	Baixa
Castelló de la Plana	Torre campanar el Fadri	Arquitectura militar	4	Alta
Castelló de la Plana	Església de Santa Maria la Major	Arquitectura religiosa	3	Baixa
Castelló de la Plana	Castell Vell i ermita de la Magdalena	Arquitectura militar	3	Mitjana
Castelló de la Plana	Llotja del Cànem	Arquitectura civil	3	Baja
Castelló de la Plana	Romeria de les Canyes	Immaterial	3	Alta
Castelló de la Plana	Ajuntament de Castelló de la Plana	Arquitectura civil	3	Baixa
Castelló de la Plana	Museu de Belles Arts	Arquitectura civil	3	Mitjana

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.6. PACTE TERRITORIAL PER L'OCUPACIÓ MUNICIPAL CERÀMICS

L'àrea que conforma el Pacte territorial per l'ocupació dels Municipis Ceràmics es troba integrada per sis municipis que alberguen 31 elements declarats BIC que pertanyen al tipus immoble, excepte un element de tipus immaterial que se singularitza en la tamborinada de la Trencada de l'Hora de l'Alcora. Convé assenyalar des de l'òptica territorial dues àrees. En primer lloc, la importància del corredor prelitoral de Vilafamés que connecta amb l'Alcora i acull el 48 % dels BIC del pacte territorial, i l'àrea de la Plana en la qual sobreixen Borriana i Almassora, al tram final del Millars, amb el 45 %.

Pel que fa a les tipologies que els representen, sobreix l'arquitectura militar manifestada als castells i torres defensives que acullen el 42 % dels elements, dels quals destaca el castell de l'Alcalatén de l'Alcora i el castell i llenços de muralla de Vilafamés. Al costat d'aquests elements emblemàtics, val a significar els elements de l'arquitectura civil, manifestada de manera especial en dos conjunts històrics, el de Borriana i el de Vilafamés; i a la Reial Fàbrica del comte d'Aranda de l'Alcora. Del patrimoni arqueològic cal destacar el jaciment del Torrelló del Boverot d'Almassora i l'art rupestre esquemàtic dels Abrics del Castell al municipi de Vilafamés.

És de ressaltar que del conjunt d'elements declarats BIC en bona part s'ha actuat a través de la seua restitució i posada en valor aconseguint 61 % del total, la qual cosa tradueix l'esforç realitzat en el finan-

çament, que generalment ha sigut combinat entre el titular-propietari i extern, corresponent a l'administració pública la major part de les iniciatives de la valorització dels BIC, si bé cal assenyalar l'esforç dels propietaris privats. Pel que fa a la finalitat de la posada en valor ha sigut majoritàriament cultural amb el 52 %, com succeeix a Almassora amb les intervencions sobre els ponts del riu Millars o el recinte murallat, i igualment succeeix amb els conjunts històrics de Borriana i Vilafamés, o en la posada en valor de la Reial Fàbrica del comte d'Aranda de l'Alcora, seguida de la de caràcter social i turística. En relació amb aquesta última, francament ha sigut molt menor i se cenyeix a la posada en valor turístic dels abrics de pintures rupestres del castell de Vilafamés o a la torre de Carabona de Borriana. Les accions de posada en valor dels BIC responen en la major part a subvencions i actuacions continuades dutes a terme per les institucions públiques valencianes, juntament amb els ens locals, sent la majoria planificades, la qual cosa expressa una voluntat per actuar sobre els BIC. No obstant això, en relació a l'ocupació que s'ha generat en els BIC, predomina la de caràcter temporal, encara que el conjunt històric de Vilafamés i l'exconvent de la Mercé en el qual s'ubica el museu d'arqueologia de Borriana, han aconseguit cristal·litzar ocupació directa.

Així, en els elements declarats BIC de major rellevància, cal detindre'ns en primer lloc a l'Alcora, ja que atresora, d'una banda, la Reial Fàbrica del comte d'Aranda i d'altra banda la tamborinada de la Trencada de l'Hora, declara per la UNESCO Patrimoni de la Humanitat. Pel que fa al primer element, va ser

fundada el 1727 pel comte d'Aranda i es conforma en un dels referents més destacats de la ceràmica espanyola. Cal destacar que al llarg del segle XVIII va elaborar peces decorades amb diversos estils, presents hui en col·leccions privades i en prestigiosos museus arreu del món. Va continuar en funcionament fins poc abans de la Guerra Civil i després les seues instal·lacions van ser aprofitades per algunes empreses rajoleres fins a finals de la dècada dels huitanta del segle passat. Pel que fa a les actuacions, el 2019 rep una ajuda de 18.634 € per a l'elaboració del Pla Director i en aqueix mateix any una subvenció FEDER de 202.377,77 € per a la rehabilitació de la nau dels Forns (primer espai rehabilitat). Així mateix, el 2020 s'aprova el Projecte de rehabilitació del pati-claustre i façana original mitjançant una partida pressupostària de 1,9 milions d'euros, dels quals el Ministeri de Transports, Mobilitat i Agenda Urbana aporta el 75 %, un poc més de 1,4 milions d'euros.

Pel que fa a la Trencada de l'Hora de l'Alcora ha sigut reconeguda per la UNESCO el 2018, al costat de la resta de tamborinades d'Espanya, com a Patrimoni Mundial immaterial. Acull centenars de tambors simulant amb repics els trastorns i el cataclisme físic que va patir la terra quan Crist va morir, i així el tambor es converteix en lament. Els actes estan estructurats sobre un plantejament conceptual que respon a un ritual definit, vinculat a un referent identitari i festiu d'àmbit nacional. Malgrat aquest reconeixement a escala mundial, la generació d'ocupació se cenyeix a la de caràcter temporal durant la seua celebració.

En aquesta àrea també sobreix el conjunt historicoartístic de Vilafamés, conformant-se en un dels de major importància de la Comunitat Valenciana per la seua bellesa i alt grau de conservació, així com per l'enclavament paisatgístic on se situa i s'integra l'estructura urbana. Destaca per una trama medieval adaptada a la seua particular topografia coexistent-hi una interessant arquitectura popular juntament amb edificis significatius de l'arquitectura civil i religiosa. En el conjunt destaquen una sèrie d'immobles rellevants com són l'església de la Sang, d'origen medieval i integrada al BIC del castell i dels llenços de muralla; l'ermita de Sant Ramon; l'església parroquial de l'Assumpció de Nostra Senyora; el palau de l'Alcalde, edifici d'origen medieval que actualment acull el Museu d'Art Contemporani Vicent Aguilera i Cerni (MACVAC). Sorprenen les escasses actuacions en matèria de posada en valor ja que entre les més recents solament destaca l'atorgada el 2019 a través d'una subvenció de la Generalitat per un import de 18.101,60 € per a redactar el Pla Especial de Protecció. Això malgrat el reconeixement de Vilafamés com un dels Pobles més Bonics d'Espanya, la qual cosa ha generat un vertader impuls cap a la seua transformació en producte turístic. D'altra banda, al costat del conjunt històric i el castell, cal destacar un conjunt d'abrics que alber-

guen representacions d'art esquemàtic i en què amb encert han sigut integrats per la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport i el Museu de la Valltorta en el Pla de posada en valor de l'art rupestre a les comarques de Castelló.

El Quadre de BIC Municipis Ceràmics expressa els elements dels municipis que integren aquest pacte territorial per l'ocupació i que han sigut considerats de major singularitat i especificitat, i amb una prioritzaació a prosseguir la seua posada en valor, la qual cosa ve justificada en el valor que aconseguix la jerarquia, és a dir, el seu grau d'atracció turística. Així, en primer lloc, sobreix l'àrea que integra els municipis de l'Alcora i Vilafamés, i en ella l'element que obté la jerarquia 4, amb un grau d'atracció turística a nivell nacional, correspon a la Tamborinada de la Trencada de l'Hora de l'Alcora i en el qual, donat el seu reconeixement per part de la UNESCO, seria del tot adequat potenciar-ne el valor al llarg de l'any a través d'un equipament cultural que el pugua transmetre al públic visitant. En aquest mateix municipi la seguiria la Reial Fàbrica del comte d'Aranda que, si bé respon a un potencial turístic a escala regional, caldria incidir a convertir aquest BIC en un espai d'ús sociocultural, d'interpretació del mateix recinte i de la indústria ceràmica en general, que generara dinàmiques de producte turístic. Dins d'aquest espai prelitoral, a Vilafamés es considera potenciar en primer lloc el conjunt historicoartístic, sent del tot necessària l'elaboració i aprovació del Pla Especial de Protecció del conjunt històric, ja que, com s'ha indicat, l'Ajuntament ha rebut una subvenció de la Generalitat per a elaborar-lo; a més, el fet que des del 2015 és reconegut com a Poble més Bonic d'Espanya, fa necessària l'elaboració d'un pla estratègic de turisme, que contribuísca a mantindre la qualitat de vida de la població local que resideix al barri antic i incidisca en la dinamització socioeconòmica des de la perspectiva laboral i local. Finalment, si bé actualment presenta una jerarquia 2, caldria potenciar la posada en valor del castell, els llenços de muralla i l'església de la Sang, juntament amb els abrics d'art rupestre esquemàtic.

La segona àrea d'intervenció respondria al tram final del riu Millars, on s'assenten els municipis d'Almassora i Borriana. A Almassora es considera necessari prosseguir les excavacions al jaciment del Torrelló de Boverot, i mantenir les visites guiades, a fi de transmetre el valor d'aquest patrimoni cultural i enfortir el museu municipal. A Borriana, caldria prosseguir la posada en valor en primer lloc del conjunt historicoartístic, ja que disposa de Pla Especial de Protecció des del 2014, i comprén 880 immobles dels quals 830 són d'ús residencial i en la gran majoria l'estat de conservació és bo o regular; a més d'enfortir la creació d'itineraris que contribuísquen a enfortir-ne la posada en valor. Finalment, pel que respecta a l'exconvent de la Mercé, seu del Museu d'Arqueologia, es conforma

en un referent comarcal que és necessari potenciar i per al qual generar una major dinàmica d'ocupació.

Com s'ha indicat, l'impacte en ocupació i creació de valor dels BIC es concentra als municipis de Vilafamés i Borriana. En el primer cas és evident el seu potencial, en contribuir la seua integració a la xarxa dels Pobles més Bonics d'Espanya i les seues implicacions en nombre de visitants. En la mesura que els elements patrimonials presenten un millor estat de conservació, major serà l'efecte en atracció de turistes i creació d'ocupació directa i indirecta. Cal notar que el focus d'atracció de Vilafamés reverteix en el

conjunt de municipis de l'entorn (entre ells Onda, no inclòs en aquesta anàlisi en estar fora del pacte). El cas de Borriana presenta un atractiu relacionat també amb el component de zona de platja i esports nàutics. La qualitat dels BIC s'inscriu com a element que completa l'oferta vacacional i la imatge de la destinació turística. Finalment, el cas de l'Alcora, ha d'integrar-se en la potencialitat que el turisme industrial està adquirint en l'última dècada, si bé amb limitat efecte en aquests moments. Una explotació de l'atractiu industrial hauria de contemplar també altres municipis ceràmics de l'entorn.

Quadre BIC Pacte Municipis Ceràmics. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
L'Alcora	Castell de l'Alcalatén	Arquitectura militar	2	Mitjana
L'Alcora	Reial Fàbrica del comte d'Aranda	Arquitectura civil	3	Alta
L'Alcora	Tamborinada de la Trencada de l'Hora	Immaterial	4	Alta
Almassora	Torrelló de Boverot	Arquitectura militar	2	Mitjana
Betxí	Castell palau de Betxí	Arquitectura militar, civil i religiosa	2	Mitjana
Borriana	Conjunt històric	Arquitectura civil	3	Alta
Borriana	Exconvent de la Mercé	Arquitectura religiosa i civil	2	Mitjana
Vilafamés	Conjunt historicoartístic	Arquitectura civil	3	Alta
Vilafamés	L'Abric del Castell	Jaciments, pintures rupestres	3	Alta
Vilafamés	Castell, llenços de muralles i l'església de la Sang	Arquitectura militar, civil i religiosa	2	Alta

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.7. PACTE TERRITORIAL PER L'OCUPACIÓ DE LA PLANA BAIXA

En el Pacte territorial per l'ocupació i desenvolupament local de la Plana Baixa es diferencien huit municipis pertanyents a la mateixa comarca. S'hi s'han identificat 23 elements declarats BIC, tots ells del tipus immoble. Des de la perspectiva territorial se singularitzen dues àrees, la interior, que integra els municipis d'Alfondegulla, Artana, Eslida, la Vall d'Uixó i la Vilavella, i representa el 65 % del total dels BIC; i en segon lloc l'espai litoral, des de Nules fins a Almenara i que acull la resta dels elements declarats BIC.

Respecte a les tipologies amb major representació, cal destacar que la Plana Baixa sobreix pels elements

vinculats a l'arquitectura militar, manifestada de manera majoritària en 6 castells, com són el cas d'Almenara, Eslida, Artana, Alfondegulla, la Vall d'Uixó i la Vilavella i 5 torres defensives. No obstant això, l'element més singular i a més vinculat a l'arquitectura civil, es correspon amb el conjunt murallat de Mascarell al municipi de Nules. En aquesta tipologia d'arquitectura militar i defensiva cal considerar el ric patrimoni manifestat en els jaciments arqueològics, d'època ibera, com és el cas del poblat iber de Sant Josep a la Vall d'Uixó, i la vila romana de Benicató a Nules, entre altres. A tots dos s'ha d'afegir en aquesta tipologia el jaciment paleontològic del Puntal del Cid a Almenara. Finalment, i en referència a l'arquitectura religiosa, solament existeixen dos elements entre els quals destaca l'església parroquial del Sant Àngel Custodi de la Vall d'Uixó.

En relació a les accions implementades en la seua posada en valor, és de remarcar que s'ha actuat en més de meitat del conjunt d'elements declarats BIC, la qual cosa tradueix una sensibilitat per part de les administracions públiques, sent la seua presència decisiva i corresponent al 95,6 % de la participació en la revaloració. Així, sobre elements en els quals s'ha actuat, el finançament majoritàriament ha sigut combinat (75 %), és a dir, amb una participació del propietari i una o diverses administracions públiques. En el que concerneix a la finalitat de la posada valor, existeix un equilibri entre l'orientació cap a emfatitzar el valor cultural i el turístic que suposa el 41 % en tots dos. Això tradueix una sensibilització en l'espai litoral, en el cas de Nules o Moncofa, i a l'interior a la Vall d'Uixó en la valorització turística del patrimoni cultural. Val a significar que les accions de posada en valor dels BIC naixen en major mesura d'ajudes i actuacions planificades, dutes a terme per la Generalitat Valenciana i la Diputació de Castelló, però sorprén que la majoria siguen aïllades i que s'acullen a alguna convocatòria de subvencions o ajudes. En la generació d'ocupació cal destacar que en tots els elements en els quals s'ha actuat, ha existit una relació amb el mercat laboral, encara que en gran majoria de caràcter temporal, bé siga durant les obres de posada en valor o en el seu posterior ús turístic. No obstant això, cal remarcar que existeixen dos elements BIC que caldria considerar com a referents en la generació d'ocupació directa i de caràcter permanent, tots dos es localitzen a la Vall d'Uixó: la cova de Sant Josep i el poblat iberoromà de Sant Josep.

Dins de l'espai que integra aquest pacte territorial per l'ocupació val la pena detindre's en aquells elements declarats BIC que ostenten major rellevància. Es concreten en el conjunt fortificat de Mascarell, localitzat al municipi de Nules, i en els jaciments arqueològics de la vil·la romana de Benicató, a Nules, i en el poblat iberoromà de Sant Josep a la Vall d'Uixó.

Així, el nucli fortificat de Mascarell es va integrar al municipi de Nules a mitjan segle XIX. Pel que fa al seu origen data del segle XIII quan es van realitzar poblacions de nova planta després de la reconquesta, si bé va estar poblat per moriscos fins al primer decenni del segle XVII. El perímetre murallat és de planta rectangular i amb una altura aproximada de 7 metres. Al centre del nucli urbà se situa la plaça on es troben l'església i l'Ajuntament. La tipologia de les cases que nodreixen l'interior ofereix una gran senzillesa a tenor d'ús agrari del territori. L'accés a l'interior del recinte es duu a terme pel portal de l'Horta, en oposició al portal de València. Pel que fa a la seua posada en valor, des de finals del segle passat s'han portat a terme diferents intervencions per a la rehabilitació i conservació del recinte, destacant en el present segle la il·luminació de les muralles el 2008 feta per la Diputació de Castelló amb un cost 35.000

€, la rehabilitació de la muralla per part de la Generalitat Valenciana, i la subvenció FEDER el 2018 per a la urbanització de vials amb un import de 306.005,97 €. Malgrat la singularitat d'aquest recinte murallat, no aconsegueix generar una dinàmica d'ocupació permanent.

Sobreix la vil·la romana de Benicató, localitzada als voltants de Nules, ja que va ser la primera excavada a la comarca de la Plana Baixa. El jaciment arqueològic es coneix des del 1888, però les primeres excavacions les van efectuar el 1956. Sobreix perquè es tractava d'una edificació de luxe, ja que al seu voltant s'han pogut identificar fins a 17 habitacions, dues de pavimentades amb mosaics decorats amb motius geomètrics i vegetals. Recentment s'ha continuat actuant i sobreix l'impuls de l'Ajuntament de Nules a posar-la en valor cultural i turístic. En aquest sentit, l'any 2018 va signar un conveni amb la Universitat de València per a prosseguir les campanyes d'excavació. El 2019 rep una subvenció de 12.620,30 € per a elaborar el Pla Director; i el 2021 s'ha celebrat al jaciment el primer tast-taller gastronòmic de productes de l'Imperi Romà a la província de Castelló.

El poblat iberoromà de Sant Josep es localitza a la Vall d'Uixó a la part alta del turó del mateix nom. Si bé va ser construït a l'edat del bronze, l'època de major esplendor va ser durant les etapes ibera i finals de l'Imperi Romà. És de remarcar l'esforç de la corporació local en la posada en valor d'aquest element, a través d'una sèrie de recents campanyes d'excavació que han aconseguit conservar un xicotet recinte murallat i protegit per torres de planta quadrangular. Es conforma en un singular exemple d'urbanisme ibera, ja que es conserva una bona part de la seua acrópoli, de la muralla, dues torres quadrades, carrers, escales i restes d'habitacions. Així, durant el 2019 s'implementa la tercera campanya d'excavació i museïtzació del poblat, gràcies a una subvenció FEDER, i l'any 2020 es procedeix al canvi d'il·luminació. Durant el 2021 l'Ajuntament aporta 7.000 € per a prosseguir les excavacions, la qual cosa denota una sensibilització de la societat local en favor de la conservació i posada en valor del patrimoni.

Al Quadre de BIC de la Plana Baixa es representen els Béns d'Interés Cultural dels municipis que conformen aquest pacte per l'ocupació, considerats de major singularitat i especificitat. La justificació ve determinada per la jerarquia que aconsegueixen, és a dir, en el grau d'atracció turística. Sobreix en primer lloc el municipi de Nules, que acull dos elements singulars i amb una potencialitat d'atracció turística a escala regional, manifestats en el conjunt fortificat de Mascarell i en la vil·la romana de Benicató. Tots dos elements aconsegueixen la jerarquia 3 i pel que fa a Mascarell és de significar que el 2020 va rebre, a la Fira Internacional de Turisme (FITUR), el Premi Pobles

Màgics, per la posada en valor del seu patrimoni històric, la qual cosa hauria d'incidir a prosseguir aquesta línia d'actuacions en el sentit de posar en marxa una Oficina de Turisme i un Centre d'Interpretació. A la vil·la romana de Benicató cal assenyalar que els terrenys del jaciment són propietat de la Diputació de Castelló i el 2021 l'Ajuntament sol·licita col·laboració de la institució provincial per a realitzar excavacions i posar en valor la vil·la romana, la qual cosa s'hauria de traduir en una major sensibilització per acostar a través de la interpretació el valor d'aquest patrimoni. A la Vall d'Uixó, com s'ha indicat anteriorment, sobreix el poblat iberoromà de Sant Josep; caldria integrar aquest element d'una manera més ferma amb la cova de Sant Josep, a fi de generar una major sinergia entre tots dos elements, seguint la línia iniciada l'any 2021 per l'Ajuntament a través de les visites guiades. Dins d'aquesta mateixa tipologia d'elements, i tot i que el grau d'atracció turística se situa en la jerarquia 2, donada la seua singularitat com a element paleontològic s'hauria d'iniciar la posada en valor del jaciment Puntal del Cid a Almenara.

En darrer lloc, val la pena detindre'ns en els elements de l'arquitectura militar manifestats en els castells d'Almenara a l'espai litoral i d'Eslida ja al Parc Natural de la Serra d'Espadà. Tots dos ostenten una valoració de jerarquia 2, com a atractiu a escala local-comarcal, i pel que fa al castell d'Almenara, si bé val a remarcar les iniciatives dutes a terme recentment per l'Ajuntament a través de la Regidoria de Turisme com és una nova ruta d'observació d'ocells i fauna, caldria prosseguir amb la redacció del Pla Director. Pel que fa al castell d'Eslida, el fet d'haver sigut adquirit per l'Ajuntament el 2021 a fi de posar-lo en valor per a ús turístic reflecteix la sensibilitat i la possibilitat de generar dinàmiques d'ocupació.

En termes de potencialitat per a generar activitat i ocupació, el punt més destacat és el de les coves de Sant Josep i el poblat iberoromà per les possibilitats d'incrementar el nombre de visitants i, sobretot, el target de despesa vinculada a restauració i allotjament, i també al component de compres en el comerç local. De fet, algunes de les actuacions de l'ajuntament de la Vall d'Uixó han anat en aquesta direcció. El segon gran potencial esmentat és el conjunt de Mascarell que, com s'ha assenyalat, compta amb reconeixement tècnic, però amb baix impacte en atracció de visitants. En aquest sentit entenem que seria necessari realitzar accions de promoció en el mercat de proximitat de l'àrea metropolitana de València. Quant a les possibilitats dels enclavaments a Eslida i Artana, és necessari vincular-los amb l'entorn del Parc Natural de la Serra d'Espadà. El parc proporciona un flux de visitants per motius relacionats amb la natura i el cicloturisme i que genera activitat hotelera (cases rurals i lloguer vacacional) i de restauració (caps de setmana). La incorporació dels BIC aportaria valor als visitants impulsats pel turisme de naturalesa, i sobretot si al costat d'aquests BIC es realitzaren activitats d'àmbit cultural (museus) i esdeveniments en èpoques vacacionals.

Un element complementari i que és rellevant esmentar en aquest apartat encara que no es tracta d'un BIC pròpiament dit, és la connexió existent entre els municipis del pacte mitjançant carril bici que contribueix a vertebrar les possibilitats de visita lúdica en època vacacional des dels municipis de platja a la franja costanera. Relacionat amb aquesta connexió se situa el producte de la línia de fortificacions i trinxeres XYZ corresponents a la Guerra Civil i posada en valor recentment. Es tracta d'un recurs turístic amb possibilitats d'integrar alguns dels BIC de tipus militar assenyalats.

Quadre BIC de Plana Baixa. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Almenara	Puntal del Cid	Jaciment paleontològic	2	Mitjana
Almenara	Castell	Arquitectura militar	2	Mitjana
Eslida	Castell d'Eslida	Arquitectura civil	2	Alta
Artana	Castell	Arquitectura militar	2	Alta
Nules	Vil·la romana de Benicató	Jaciments	3	Alta
Nules	Conjunt fortificat de Mascarell	Arquitectura militar i civil	3	Mitjana
La Vall d'Uixó	Poblat iberoromà de Sant Josep i cova de Sant Josep	Jaciments	3	Alta

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.8. PACTE TERRITORIAL PER L'ÚS DE LA MANCOMUNITAT DE L'ALT ESPADÀ-MILLARS

L'àrea del Pacte Territorial de la Mancomunitat de l'Alt Espadà-Millars es troba conformada per tretze municipis que pertanyen a les comarques de l'Alt Millars i la Plana Baixa. Des de la perspectiva territorial es diferencien dues unitats, la vall del Millars i la serra d'Espadà, que adquireixen una diferenciació sobre la base de la vertebració territorial. En aquesta àrea es diferencien 19 BIC, tots ells inscrits com a béns immobles i repartits de manera bastant equilibrada entre els municipis que conformen aquest espai integrat en el pacte territorial per l'ocupació.

En relació a les tipologies, sobreïx d'una manera molt cridanera l'arquitectura militar en castells i de manera més testimonial les torres defensives i muralles. Aquesta concentració de castells li atorga valor especial pel seu passat medieval, si bé molts d'aquests elements estan en ruïna. Aquesta realitat es tradueix en el fet que en la majoria dels elements BIC no s'ha actuat, ja siga en la seua restitució o en la posada en valor, representant solament el 21 % del total. El baix grau de posada en valor del patrimoni cultural i la seua progressiva deterioració representa un vertader repte per a la innovació territorial. Així, en els escassos BIC posats en valor, cal ressaltar que l'esforç en la valorització es deu a la intervenció combinada entre el titular-propietari i externa, corresponent a l'administració pública el 100 % de les iniciatives dutes a terme i a la Generalitat Valenciana el finançament d'aquestes.

La posada en valor d'aquests elements ha sigut majoritàriament amb una finalitat cultural i en bona part per a consolidar les estructures dels elements defen-

sius, tenint en compte la seua deterioració. Sobreïx la transformació del castell de la Baronia de Ribesalbes en museu, amb exposicions permanents sobre la història local de la ceràmica, l'etnologia ceràmica, la història local i la paleontologia; la transformació del castell palau de Ceyt Abu Ceyt d'Argelita en museu etnològic; o l'adquisició per part de l'Ajuntament de Torrechiva de la torre de Torrechiva, que albergava un habitatge particular. En el conjunt d'elements d'aquest pacte territorial la generació d'ocupació ha sigut mínima, ja que, com s'ha indicat, en bona part d'ells no s'han implementat actuacions; i els que s'han posat en valor, tan sols generen escasses dinàmiques laborals vinculades a la funció museogràfica que adquireixen alguns d'ells o a les visites guiades que planifiquen els ens locals.

La posada en valor dels escassos elements tampoc ha incidit de manera definitiva a transformar el recurs en producte turístic, ja que excepte al castell de la Baronia, que genera dinàmiques de producte cultural, la resta d'elements mantenen una funció turística bàsicament com a recurs, la qual cosa representa un vertader repte per a la dinamització d'aquest territori sobre la base dels elements BIC. En relació a les accions de posada en valor, aquestes se ceneixen en la major part a subvencions i actuacions aïllades dutes a terme per la Generalitat Valenciana i els ens locals, sent la majoria no planificades, la qual cosa deixa entreveure una certa improvisació.

Del conjunt d'elements BIC sobreïx el castell de la Baronia, també denominat Museu de la Baronia, situat al barri antic de Ribesalbes. Aquest element a mitjan segle XIX va passar a ser propietat municipal, albergant una capella i la presó, encara que posteriorment també va tenir diferents usos com a escola,

cinema o teatre, entre altres. La funcionalitat actual es consolida a partir del 1992, quan es van iniciar les obres de reforma per a crear el Museu de la Baronia, que va ser inaugurat el 1999. Les tres plantes d'aquest element BIC articulen la funcionalitat del museu, dedicant-se la planta baixa a exposicions temporals i activitats didàctiques, la primera planta a la mostra ceràmica dels principals tallers ceràmics del municipi; i la segona planta a la recreació d'un taller ceràmic artesanal, sala d'història local i col·lecció de fòssils i minerals. Per aquest motiu la seua posada en valor ostenta una funcionalitat didàctica, cultural, social i turística. En relació a aquesta última, cal destacar que el Museu de la Baronia s'integra en la Xarxa de museus i col·leccions paleontològiques de la Comunitat Valenciana. El museu cobra singularitat pels fòssils d'insectes, plantes i amfibis que pertanyen al Miocé inferior, que representen el singular ecosistema del paleollac de Ribesalbes, d'importància a nivell europeu, pel seu excepcional estat de conservació. Les actuacions més recents en la posada en valor se ceneixen al 2007 amb l'ajuda atorgada per la Direcció General de Patrimoni per al funcionament i l'inventari dels seus fons; i el 2016 amb la remodelació de les col·leccions en cinc sales: exposicions permanents, història local de la ceràmica, etnologia ceràmica, història local i paleontologia. En relació al mercat laboral val a significar que aquest element BIC genera ocupació permanent, però ostenta potencialitat per a intensificar-la.

El segon element de rellevància en aquesta àrea correspon al castell palau Ceyt Abu Ceyt d'Argelita. Incideix també el fet de trobar-se situat a la població, dominant el pas del riu Vilamalefa. Del conjunt actualment es conserven dues torres, la primera de planta rectangular i quatre plantes, amb una rematada emmerletada, que va ser reformada a la fi del segle XIX. La segona torre és de planta redona, de major altura que l'altra torre i estava comunicada amb el palau per mitjà d'un pont llevadís a l'altura del primer pis. En aquesta última, que adquireix major funcionalitat en albergar el museu d'etnologia, la Generalitat Valenciana va actuar el 2018 incidint sobretot en la reparació dels murs de maçoneria afectats d'humitats, substitució de finestres i la restauració dels merlets.

El quadre de BIC-MEM reflecteix els elements BIC de major singularitat i especificitat marcada per la jerarquia, establint-se a més una prioritat de prosseguir la seua posada en valor. Així, a l'àrea destaca en el valor 3 de la jerarquia, que es correspon a un atractiu amb potencialitat a escala regional, el castell de la Baronia de Ribesalbes. Per a aquest element BIC s'estableix una prioritat alta, amb la finalitat de prosseguir la seua posada en valor, a l'objecte que es puga erigir en un referent museogràfic de la ceràmica artística i la paleontologia, vinculada al jaciment de La Rinco-

nada, per l'excepcional conservació de les espècies fòssils del Miocé inferior; i connectar-lo amb la col·lecció museogràfica del Molí de la Reixa i el Museu del Carmen, a Onda, en els quals s'exposen fòssils d'aquest jaciment.

Sense abandonar l'eix del Millars, la segona àrea d'intervenció quedaria fixada en els municipis d'Argelita i Torrechiva. En relació al primer, l'element BIC a potenciar es correspon al castell palau de Ceyt Abu Ceyt, com a element singular de l'arquitectura militar i civil. Donada la singularitat, que li atorga un valor de jerarquia 2 si bé, com s'ha assenyalat, s'ha dut a terme alguna actuació de posada en valor, necessita l'elaboració del Pla Especial de Protecció, i enfortir la seua funcionalitat com a museu etnològic, ja que no hi figura l'horari de visites i malgrat la seua potencialitat no aconsegueix generar ús de caràcter permanent. Per això es considera prioritari prosseguir la seua posada en valor i dinamitzar-lo.

La torre de Torrechiva es conforma en un element singular de l'arquitectura defensiva a potenciar a l'àrea. No tant pels valors vinculats amb l'especificitat i singularitat, sinó per l'excel·lent accessibilitat, ja que se situa al nucli urbà del municipi, i pel fet d'haver sigut utilitzada com a habitatge particular i adquirida per l'Ajuntament. Això reflecteix l'esforç local per conservar aquest element defensiu, i singularitzar-lo en un itinerari interpretatiu del nucli urbà continuant la seua posada en valor tant des d'una finalitat cultural, social i turística.

En l'espai d'aquest pacte territorial que s'integra al Parc Natural de la Serra d'Espadà, es considera focalitzar l'esforç a posar en valor, encara que amb una prioritat mitjana, el castell de Maús de Suera, a fi de conservar-ne l'estructura i la singular torre poligonal. La importància d'aquest element, malgrat el handicap que li confereix la seua accessibilitat, resideix, a més d'en els elements constructius, en la qualitat del paisatge i el seu posicionament territorial, la qual cosa li confereix un major valor cultural i amb potencialitat per a generar dinàmiques laborals. No solament a través de les possibles obres de consolidació, sinó en la interpretació i les visites guiades, a fi de transmetre la funcionalitat cultural i paisatgística que adquireix en el territori.

Des del punt de vista de la possibilitat d'explotació dels recursos patrimonials que representen els BIC per part del territori del pacte Espadà-Millars, es fa necessària una visió de conjunt tant en la creació de rutes a través dels BIC com aprofitant el marc del Parc Natural de la Serra d'Espadà. En aquests moments el principal atractiu turístic del pacte és l'entorn natural, que proporciona visitants per motius relacionats amb la natura i el cicloturisme i que genera activitat hotelera (cases rurals i lloguer vacacional) i de res-

tauració (caps de setmana). La incorporació dels BIC aportaria valor als visitants impulsats pel turisme de naturalesa, i sobretot si al costat d'aquests BIC es realitzaren activitats d'àmbit cultural (museus) i esdeveniments en èpoques vacacionals. Malgrat que resulta difícil quantificar el potencial efecte en l'ocu-

pació, una primera estimació ens portaria a duplicar els llocs relacionats directament amb els BIC (4 llocs de treball) i un efecte indirecte feble sobre els sectors relacionats.

Quadre BIC Mancomunitat Espadà-Millars. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Argelita	Castell palau de Ceyt Abu Ceyt	Arquitectura militar, civil i religiosa	2	A
Ribesalbes	Castell de la Baronia	Arquitectura militar	3	A
Suera	Castell de Maús	Arquitectura militar	2	B
Torrechiva	Torre de Torrechiva	Arquitectura militar	2	B

Jerarquia

1. Complementa a altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.9. PACTE TERRITORIAL PER L'OCUPACIÓ I DESENVOLUPAMENT LOCAL DE L'ALT PALÀNCIA

El Pacte territorial per l'ocupació i desenvolupament local de l'Alt Palància queda conformat per vint-i-nou municipis que atresoren 45 elements declarats BIC que pertanyen majoritàriament al tipus immoble. No obstant això, cal assenyalar dos elements de caràcter immaterial conformats en el Toc Manual de Campanes a la santa església catedral basílica de Santa Maria l'Assumpció, i en l'Entrada de Bous i Cavalls, tots dos a Segorbe. Així mateix, alberga cinc elements BIC de caràcter material reflectits en les campanes gòtiques de Pina, Segorbe i Soneixa. Atenent criteris espacials es diferencia una àrea de major potencialitat en relació a la concentració territorial de BIC que s'articula al voltant de Segorbe i en l'eix del Palància, i que a més comprén els municipis d'Altura, Jérica, Gaibiel, la Vall de Almonacid, Geldo i Castellnovo, que acullen el 60 % del total dels BIC del pacte territorial.

Si ens detenim en relació a les tipologies dels elements, sobreix l'arquitectura militar manifestada als castells, torres defensives i restes de muralles que acullen el 60 % dels elements, dels quals destaquen els castells d'Azuébar, Castellnovo, Gaibiel o el castell d'Almonacid. Al costat d'aquests elements emblemàtics, cal significar els elements de l'arquitectura civil, manifestada de manera especial en dos conjunts històrics, el de Segorbe i el de Jérica, i l'aqüeducte dels arcs de Bejís. Del patrimoni religiós és d'assenyalar el municipi d'Altura que alberga dos elements emblemàtics, la cartoixa de la Valldecris i la cova Santa;

als quals s'uneix l'església catedral basílica de Santa Maria de l'Assumpció de Segorbe. Finalment, en relació al patrimoni arqueològic cal destacar el jaciment icnològic de Bejís.

Del conjunt d'elements declarats BIC, en bona part s'ha actuat a través de la seua restitució i posada en valor: el 64,4 % del total d'elements. Això reflecteix l'esforç dut a terme en el finançament, el qual generalment ha sigut combinat entre el titular-propietari i extern, corresponent a l'administració pública la major part de les iniciatives de la valorització dels BIC.

En relació a la finalitat de la posada en valor ha sigut majoritàriament cultural amb el 65,5 %, com succeeix amb els dos conjunts històrics de Segorbe o Jérica, o en la posada en valor de l'aqüeducte dels arcs de Bejís seguit de la de caràcter social i turística. En relació a aquesta última, francament ha sigut molt menor, representant el 31 %, i se ceneix a la posada en valor turístic del bé immaterial de l'Entrada de Bous i Cavalls de Segorbe, o al castell, aqüeducte i muralles de Segorbe o en la Cova Santa d'Altura. Per part seua, les accions de posada en valor dels BIC, es materialitzen en la major part a través subvencions i actuacions continuades dutes a terme per les administracions públiques valencianes, juntament amb els ens locals i alguna intervenció particular, sobretot en les masies de propietat privada. Cal destacar que la majoria de les accions són planificades, això tradueix una voluntat per actuar sobre aquest patrimoni cultural. En relació a l'ocupació generada per les actuacions realitzades, sobreix el de caràcter

temporal en tots els BIC sobre els quals s'ha actuat, excepte a la masia fortificada de Sant Joan d'Altura, que genera ocupació permanent en ser transformada en allotjament rural.

Pel que fa als elements declarats BIC de major rellevància, en primer lloc cal esmentar el municipi d'Altura, ja que atresora la cartoixa de Valldecríst i la Cova Santa.

La cartoixa de Valldecríst comença la seua construcció a la fi del segle XIV amb el claustre antic i de l'església de Sant Martí, i un segle més tard s'inicia la construcció de l'església major i el claustre major. La cartoixa estava envoltada per unes muralles de tancament realitzades amb maçoneria i tàpia amb accés a través d'una portada d'arc de mig punt amb grans dovelles. Al segle XIX arran de la desamortització la cartoixa va ser abandonada. En l'actualitat l'església de Sant Martí i l'hostal nou són els dos únics edificis que queden en peus, juntament amb part de l'església major, així com també la muralla de tancament del conjunt. Cal assenyalar la preocupació de les administracions públiques per la seua posada en valor com un dels símbols del patrimoni cultural valencià. En aquest sentit, convé reflectir algunes de les iniciatives més recents. Així, el 2006 el Ministeri de Foment a través de l'1 % cultural aporta 405.683 € per a la consolidació de les ruïnes de l'església de la nostra Senyora dels Àngels; el 2008 la Fundació la Luz de las Imágenes aporta 165.000 €; el 2009 Diputació Provincial va desemborsar 600.000 € per a adquirir la propietat de l'antic hostal de la cartoixa, així com de les 40 hectàrees de terreny que l'envolten, a l'ésser l'única part del cenobi que es mantenia en mans de particulars; finalment el 2021 la Diputació de Castelló, porta a terme una inversió de 38.000 € per a transformar l'antiga església i cripta de Sant Martí en un espai de conferències i exposicions. D'altra banda, cal detindre'ns en el BIC de la Cova Santa, les visites de la qual gestiona l'Ajuntament d'Altura. Així, quant a les actuacions continuades en la posada en valor, val la pena ressaltar que durant els anys 2018-2019 la Generalitat Valenciana va rehabilitar l'hostal del santuari amb una inversió de 371.926,82 €. Així mateix, durant el 2019, a través d'un conveni entre la parròquia Sant Miquel Arcàngel i la Diputació de Castelló es van invertir 160.000 € per a la restauració de l'edifici Casa del Latonero.

L'àrea atresora dos conjunts històrics, el de Jérica i el de Segorbe. Destaquem del primer el seu alt valor paisatgístic, ja que el nucli urbà de la població descendeix esglaonat i en semicercles des d'aquesta part elevada cap a la vall, conservant una interessant mostra d'arquitectura popular. Es diferencien dos recintes, en el primer es localitza el castell; i el segon recinte suposa una natural expansió en descens cap a la zona baixa al vessant de la muntanya, incorporant la torre

de les Campanes o de l'Alcúdia i la seua fortificació. No es constaten intervencions rellevants en la trama urbana d'aquest conjunt històric que realcen el valor. Pel que fa al conjunt històric de Segorbe, atés l'inventari del Patrimoni Cultural Valencià, es correspon amb el nucli antic de la ciutat, delimitat per la muralla que el circumda, des del castell de l'Estrella, passant per davall de l'antic convent dels Mercenaris, la plaça de la Cova Santa, el carrer Colom, la carretera d'Aragó fins a la torre del Botxí, per a continuar després pel costat nord fins al castell de l'Estrella. En aquest element val la pena ressaltar la política que duu a terme l'Ajuntament ja que el 2020 aprova la bonificació del 95 % a favor de les construccions, instal·lacions o obres que es realitzen a la zona del Pla Especial de Protecció i Reforma Interior del Conjunt Històric Artístic (PEPRI) declarant aquesta zona d'especial interès per a fomentar-ne la rehabilitació i manteniment; i una reducció del 50 % en el tipus de gravamen de la resta de construccions.

L'Entrada de Bous i Cavalls de Segorbe està incorporada a les festes patronals de la ciutat en honor a Nostra Senyora de l'Esperança, Loreto i Cova Santa. Es tracta de la carrera protagonitzada pels bous en l'últim tram del recorregut que fan des del riu Palància fins a la plaça on té lloc l'exhibició, acompanyant-los cavalls amb els seus genets. La seua singularitat radica en el fet que no es reproduïx en cap un altre lloc de la Comunitat Valenciana. Aquest element el 2005 va ser declarat d'interès turístic i la Diputació de Castelló dona suport a la projecció turística per mitjà d'una subvenció a través del Patronat Provincial de Turisme.

En el Quadre de BIC de l'Alt Palància es detallen els elements declarats BIC dels municipis que han sigut considerats de major singularitat i especificitat, i s'ha establert en ells la prioritat que incidisca en la seua posada en valor de manera continuada. En primer lloc, sobreïxen els BIC que ostenten una potencialitat turística a escala regional i que es concentren als municipis d'Altura, Jérica i Segorbe. En el cas d'Altura es correspon amb la cartoixa de Valldecríst i el santuari de la Cova Santa, en tots dos es considera prosseguir la posada en valor amb una prioritat alta, i mantindre la labor que exerceix l'Associació Cultural Cartoixana Valldecríst en matèria de sensibilització tant a la societat com als ens públics. Pel que fa als conjunts històrics, en el cas de Jérica també es considera prosseguir de manera prioritària la posada en valor dels elements que la integren, donada la seua singularitat; i en el conjunt històric de Segorbe, donada la concentració d'elements BIC que atresora, és necessari i de manera prioritària apostar per enfortir-hi l'accessibilitat, a través de la seua transformació digital i generar visites virtuals, que fomenten la generació d'ocupació.

De la jerarquia 2, que representa aquells elements que ostenten un grau d'atracció turística a escala local-comarcal, caldria articular un itinerari al voltant dels castells que compten amb iniciatives de posada en valor, és el cas dels castells de Castellnovo, Segorbe, Geldo, Gaibiel o Vall de Almonacid, a fi de convertir aquests recursos en un producte singular i que transmeta els valors del passat medieval i del territori. D'altra banda, cal detindre'ns a Bejís ja que integra dos elements singulars, com són l'aqüeducte dels arcs i el jaciment icnològic. Pel que fa al primer, com a element de l'arquitectura hidràulica caldria, a més de la restauració, incidir en el seu valor arquitectònic i estratègic a través de la seua interpretació. Així mateix, en el jaciment icnològic, integrat en la ruta Camins de Dinosauris de Turisme Comunitat Valenciana, si bé s'ha executat l'adequació turística del jaciment mitjançant la creació d'una zona d'interpretació amb la col·locació de panells explicatius i la col·locació de panells de senyalització per a accedir al jaciment en altres punts del municipi, caldria fomentar les visites guiades des de l'oficina de turisme.

Sobre la potencialitat dels BIC per a generar ocupació i valor econòmic a la comarca de l'Alt Palància, distingim quatre elements destacats. El primer lloc l'ocupa, per l'evolució durant l'última dècada, el BIC immaterial de l'Entrada de Bous de Segorbe que actua

com a element central d'atracció de visitants en les dates concretes en què es desenvolupen els festejos i que, d'una banda, distribueix efectes en el sector de restauració en municipis pròxims per l'elevat flux de visitants, i d'una altra actua com a imatge icònica del municipi. El segon grup d'interés el constitueix el conjunt de BIC de Segorbe com a capital comarcal i les possibilitats d'atraure visitants durant tot l'any, si bé amb xifres absolutes modestes al no integrar elements complementaris existents en altres municipis. El bloc tres el formen els atractius de la cartoixa de Valldecris a Altura i el conjunt històric de Jérica amb gran potencialitat si s'articula en forma de ruta turística per al conjunt de l'Alt Palància. Aquests tres municipis participen de la Ruta del Greal, ruta transnacional de caràcter cultural i patrimonial, que des d'Aragó dona accés a la Comunitat Valenciana per Barraques i culmina a la catedral de València. L'últim punt, i hem d'assenyalar-ho per la potencialitat, el formen els restants BIC de la comarca en fase de recuperació, molt dependents del finançament públic però amb possibilitats de convertir-se en un actiu de creació d'ocupació. En aquest grup es troben alguns castells, entre els quals esmentem el de Castellnovo inclòs en el recurs turístic de Ruta dels Borja, tot i que no explotat com a producte al no tindre regulat un règim d'horari de visites.

Quadre BIC de l'Alt Palància. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Altura	Cartoixa de Valldecris	Arquitectura religiosa	3	Alta
Altura	Cova Santa	Arquitectura religiosa	3	Alta
Azuébar	Castell d'Azuébar	Arquitectura militar	2	Mitjana
Bejís	Aqüeducte dels arcs	Arquitectura civil	2	Baixa
Bejís	Jaciment d'icnites	Paleontologia	2	Mitjana
Castellnovo	Castell i muralles de Castellnovo	Arquitectura militar i civil	2	Mitjana
Gaibiel	Castell de Gaibiel	Arquitectura militar	2	Baixa
Geldo	Castell-palau de Geldo	Arquitectura militar	2	Mitjana
Jérica	Conjunt històric	Arquitectura civil	3	Alta
Segorbe	Conjunt històric	Arquitectura civil	3	Alta
Segorbe	Entrada de bous i cavalls	Immaterial	3	Mitjana
Segorbe	Santa església catedral basílica de Santa Maria de l'Assumpció	Arquitectura religiosa	3	Mitjana
Vall de Almonacid	Castell d'Almonacid	Arquitectura militar	2	Alta

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

8.10. MUNICIPIS SENSE PACTE PER L'OCUPACIÓ A LA PROVÍNCIA DE CASTELLÓ

En aquests moments ens trobem amb un total de vint-i-cinc municipis no integrats en pactes per l'ocupació, que atresoren 161 elements declarats BIC i suposen el 28,5 % del total de la província de Castelló. Pràcticament tots els elements pertanyen al tipus immoble, ja que sota la tipologia de caràcter immaterial tan sols s'identifica les Peregrinacions per Camins del Penya-golosa les Useres-Culla.

Convé diferenciar des de la perspectiva territorial una sèrie d'àrees que, atenent criteris quantitius, reuneixen major potencialitat en relació amb la concentració espacial de BIC. La primera es conforma en els municipis que integren la Mancomunitat de l'Alt Maestrat, és a dir, Albocàsser, Benassal, Catí i Culla, i als quals caldria afegir la Torre d'en Besora; sobreix aquesta àrea per acollir el 58,4 % del total dels BIC del conjunt de municipis sense pacte. La segona àrea queda expressada en els municipis que conformen la Mancomunitat de Penya-golosa-Pobles del Nord, integrada per Atzeneta del Maestrat, Benafigos, Vistabella del Maestrat i Xodos, i als quals caldria afegir les Useres; representen, amb 22 elements declarats BIC, el 13,7 % del total. A partir d'ací val a assenyalar els municipis vinculats en bona part a la Mancomunitat l'Alcalatén-Alt Millars i que conformarien la tercera àrea, cas de Castillo de Vilamalefa, Cortes de Arenoso, Lluçena, Ludiente, Villahermosa del Río i Zucaina, amb el 8,7 %. La quarta àrea s'articula en l'eix del riu Millars i està integrada pels municipis de Cirat, Montán, Montanejos i Puebla de Arenoso, amb 11 elements declarats BIC. Finalment, a la Plana Baixa, Onda i Vila-real conformarien la cinquena àrea amb 10 BIC entre tots dos municipis.

Pel que fa a l'àrea de l'Alt Maestrat, de les tipologies d'elements contemplades sobreixen, atenent criteris quantitius, els jaciments i de manera especial els abrics amb manifestacions d'art rupestre ja que acullen el 62,7 % del total, i s'integren al Parc Cultural Valltorta-Gasulla. Sobreix Albocàsser amb 29 BIC i entre ells l'abric Centelles, que ha sigut incorporat per la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, i el Museu de la Valltorta en el Pla de posada en valor de l'art rupestre, a les comarques de Castelló. L'arquitectura militar manifestada als castells, torres defensives i restes de muralles es conforma en la segona tipologia més representativa de l'àrea, destacant els castells i muralles, entre els quals sobreix el de Culla; i les torres defensives, cas de la torre Matella a Culla, les torres de la Presó, d'en Garcés i Redona, integrades en les muralles de Benassal o les seues masies fortificades, cas de la torre Monfort o la torre del Bulc. A més d'aquests elements emblemàtics, val a significar l'arquitectura civil, manifestada de manera especial en dos conjunts històrics, el de Culla i el de Catí. Per

contra, el patrimoni religiós és menys representatiu i solament mereix destacar l'ermitatge de Sant Pau d'Albocàsser.

Del conjunt d'elements declarats BIC, solament s'ha actuat a través de la seua restitució i posada en valor en el 16 % del total d'elements. En aquesta dinàmica incideix de manera decisiva el fet que en gran part de les manifestacions d'art rupestre no s'haja actuat, excepte en el conjunt d'abrics de la cova Centelles i a la cova Gran del Puntal a Albocàsser emmarcada a la Valltorta. En la posada en valor ha sigut decisiu l'esforç dut a terme en el finançament de les actuacions, el qual generalment ha sigut combinat entre el titular-propietari i extern, corresponent a l'administració pública la major part de les iniciatives de la valorització dels BIC, com succeeix en els conjunts històrics de Culla i Catí, o en les muralles i torres de Benassal i Culla, o en l'ermitatge de Sant Pau d'Albocàsser. És de destacar la implicació dels propietaris en la posada en valor de les masies fortificades, com succeeix a la torre Fonteta d'Albocàsser; la torre del Bulc i la torre Nabàs de Benassal; o la torre Amador de Culla.

La finalitat de la seua posada en valor ha sigut majoritàriament cultural, com succeeix en els conjunts històrics de Culla i Catí, els abrics que alberguen pintures rupestres, o el patrimoni defensiu manifestat en castells i muralles, cas del castell de Culla o la torre de la Presó de Benassal. La segueix la de caràcter social i turístic; i en relació amb aquesta última ha sigut molt menor, cenyint-se a la posada en valor per a l'allotjament rural com succeeix en algunes de les masies fortificades. Les accions s'implementen en general a través de subvencions i actuacions continuades realitzades per la Generalitat Valenciana i la Diputació de Castelló, juntament amb els ens locals, i alguna intervenció particular, com s'ha assenyalat en les masies fortificades. En aquest sentit, destaca el projecte Castelló Territori Templar, posat en marxa per la Diputació de Castelló, i en el qual s'integren Culla, que actuen com a capçalera, Benassal i Albocàsser, amb l'objectiu de posar en valor el patrimoni cultural i generar dinàmiques de producte turístic. En relació amb l'ocupació generada per les actuacions realitzades sobreix la de caràcter temporal en tots els BIC sobre els quals s'ha actuat, excepte en les masies fortificades de la torre Fonteta i la torre Amador, en què es genera ocupació permanent en ser transformades en allotjament rural; en l'ermitatge de Sant Pau, que alberga la Tourist-Info d'Albocàsser; i el conjunt històric i el castell-muralles de Culla.

Sobre els elements declarats BIC que han sigut considerats de major singularitat i especificitat, (Quadre BIC municipis sense pacte) s'ha establert la prioritat de prosseguir la seua posada en valor. Així, sobreixen els BIC que ostenten una potencialitat turística a escala

regional, localitzant-se a Culla i que es corresponen al conjunt històric i el castell i muralles. Les actuacions més recents es corresponen al període entre els anys 2012 i 2018, amb una subvenció FEDER en aquest últim any de 143.057,85 € per a la posada en valor turisticocultural del castell. Aquesta aposta local per transformar tots dos recursos en producte turístic i dinamitzar el mercat laboral local, ha vist el seu reconeixement en integrar-se en la xarxa Els Pobles més Bonics d'Espanya. Tot això justifica la prioritat mitjana a prosseguir la seua posada en valor i generar major dinàmica d'ocupació donat el grau d'atracció turística que ostenten i del qual poden beneficiar-se altres municipis pròxims com pot ser Benassal i el seu nucli de la Font d'en Segures. El conjunt històric de Catí, atés el grau d'atracció turística que ostenten els recursos turístics que atesora, es conforma en un BIC de jerarquia dos, és a dir, a escala local-comarcal. S'hi considera amb prioritat alta prosseguir la posada en valor a fi de contribuir a la dinamització d'aquesta zona intermèdia i generar dinàmiques d'ocupació, ja no tan sols per a beneficiar al conjunt urbà, sinó per a reforçar les interessants iniciatives que es duen a terme a l'Avellà o en l'elaboració de productes agroalimentaris de qualitat com són els formatges. En la mateixa jerarquia es considera l'ermitatge de Sant Pau d'Albocàsser. Cal assenyalar que en aquest element s'ha intervingut des de diverses administracions, sent restaurat per la Fundació la Luz de las Imágenes. A posteriori, el 2010 l'ajuntament d'Albocàsser inverteix 36.000 € a reparar part de la teulada i aqueix mateix any la diòcesi de Segorbe-Castelló i el consistori local van subscriure un conveni de col·laboració pel qual el bisbat cedeix durant 25 anys l'ús i gestió de l'ermitatge a l'ens local. Això tradueix la voluntat de prosseguir la seua posada en valor i a més pel seu posicionament estratègic en el territori, condueix a considerar-lo amb prioritat alta i en el qual caldria elaborar un Pla Director que actue de full de ruta per a futures accions.

La segona àrea es correspon a l'entorn del Penyagolosa i en hi existeixen 22 elements declarats BIC. Cal destacar que en la meitat s'han dut a terme accions de restitució i posada en valor. És el cas dels jaciments i pintures rupestres que es corresponen amb 10 BIC, i alguns com l'abric d'art esquemàtic de la Serradassa, a Vistabella del Maestrat, o la cova de Pere Tomàs, a Atzeneta del Maestrat, s'han incorporat al Pla de posada en valor de l'art rupestre a les comarques de Castelló per part de la Conselleria de Cultura i el Museu de la Valltorta. Convé a més matisar la posada en valor, malgrat que en menor mesura, del patrimoni defensiu, manifestat en els castells i muralles d'Atzeneta del Maestrat i Vistabella del Maestrat. També sobreixen les accions implementades en el patrimoni immaterial expressat en el BIC que integra les Peregrinacions per Camins de Penyagolosa les Useres-Culla. Pel que fa a la finalitat de la posada

valor d'aquests elements, majoritàriament és cultural i social com ho testifiquen els jaciments i pintures rupestres, o el patrimoni defensiu i religiós, quedant la funció turística molt relegada, la qual cosa comporta el fet que siga considerada. En relació a l'ocupació generada a través de les actuacions realitzades sobre els elements, sobreix la de caràcter temporal, excepte en el BIC dels Pelegrins de les Useres ja que disposa d'una brigada per al seu manteniment, o la Tourist-Info d'Atzeneta del Maestrat que se situa a la torre de la Presó.

Sobreixen en aquesta àrea vinculada al massís del Penyagolosa, tal com apareix expressat en el Quadre BIC municipis sense pacte, tres BIC que ostenten una elevada singularitat, conformant-se en atractius turístics a escala regional i local-comarcal. Així, amb la jerarquia 3, en primer lloc, es considera un BIC compartit per diversos municipis i que es correspon a les Peregrinacions per Camins del Penyagolosa les Useres-Culla que, des dels municipis de les Useres, Culla, Xodos, Vistabella del Maestrat i Puertomingalvo es realitzen rogacions al santuari de Sant Joan de Penyagolosa. La rogació de Culla i els Pelegrins de les Useres són les més significatives pel seu valor patrimonial i paisatgístic. No en va el recorregut dels Pelegrins de les Useres és l'únic Monument Natural declarat a la Comunitat Valenciana, i disposa d'una brigada permanent per al seu manteniment. Cal destacar el 2014 la cristallització del projecte Camins del Penyagolosa arran de l'acord entre la Diputació de Castelló i la Universitat Jaume I per a investigar i posar en valor els itineraris que conformen les rogacions esmentades, amb la intenció de ser declarats Patrimoni Mundial per la UNESCO, duent-se a terme accions en matèria de senyalització d'itineraris, organització de jornades d'investigació o jornades de centres històrics, entre altres. Tot això justifica la prioritat a seguir la seua posada en valor. En relació directa amb les peregrinacions per Camins del Penyagolosa i amb una jerarquia tres, és a dir, com a atractiu a escala regional i amb una prioritat alta a prosseguir la seua posada en valor, es considera el santuari de Sant Joan de Penyagolosa. Entre les accions més recents cal destacar el 2021 el conveni subscrit entre la Diputació de Castelló, el Bisbat de la diòcesi de Segorbe-Castelló i la Conselleria de Cultura pel qual l'ens provincial es fa càrrec de l'elaboració del projecte d'execució per a la rehabilitació del conjunt, contemplant 150.000 euros que se sumen als 135.000 euros invertits el 2020 en l'elaboració del projecte bàsic. La Generalitat assumeix el compromís a iniciar el 2021 la rehabilitació de les primeres edificacions, amb una inversió de 700.000 euros i fins al 2023 es contempla una inversió total de 4 milions d'euros, a finançar entre la Generalitat Valenciana i la Diputació de Castelló per a crear un alberg, amb restaurant-cafeteria, d'11 habitacions i 46 places d'allotjament; una vegada conclouga la re-

habilitació es conformarà en el primer refugi-escola del territori valencià. El tercer element que ostenta, dins d'aquesta àrea, major singularitat es correspon al castell d'Atzeneta del Maestrat. El seu grau d'atracció turística se situa en la jerarquia dos, és a dir, a escala local-comarcal, i amb una prioritat en la seua posada en valor mitjana. Aquest BIC i el seu entorn han sigut objecte de màxima protecció en ser declarats sota la figura de Paratge Natural Municipal. Compta amb una sèrie d'equipaments bàsics (panell informatiu, sendera senyalitzada, àrea recreativa, font i zona d'aparcament). No obstant això, és necessari enfortir la gestió per a prosseguir la seua posada en valor, a través de l'elaboració del Pla Rector d'Ús i Gestió (PRUG).

A l'àrea de l'Alcalatén, de la qual participen els municipis de Castillo de Vilamalefa, Cortes de Arenoso, Llucena, Ludiente, Villahermosa del Río i Zucaina, es troben 14 elements declarats BIC. De la seua posada en valor sobreix Llucena, ja que s'ha intervingut en tots els BIC vinculats d'una banda amb el patrimoni defensiu del castell i muralles dels Torrocelles, al límit amb Atzeneta del Maestrat i participa del BIC dels Pelegrins de les Useres, el recinte murallat, i la torre de l'Oró en la qual s'ha dut a terme la redacció del Pla Director; i per una altra, amb el jaciment iber de la torre de Foios, declarat Monument Nacional el 1931 i en el qual s'han realitzat diverses campanyes d'excavació, però caldria adequar-lo per al públic visitant. A la resta de l'àrea solament s'ha intervingut a l'església fortificada de la Nativitat de la Verge de Ludiente en la qual s'han rescatat els elements gòtics més antics, l'absis poligonal amb la policromia original, la porta del campanar i sobretot el campanar amb les seues voltes, escales i il·luminació; i a les restes del castell de Villahermosa del Río. La finalitat de la posada en valor dels elements solament és cultural i la generació d'ocupació és temporal, vinculada a les obres de restitució i posada en valor.

La quarta àrea es correspon a l'eix del riu Millars i s'hi integren els municipis de Cirat, Montán, Montanejos i Puebla de Arenoso. S'hi identifiquen 11 elements declarats BIC sent Cirat el municipi que ostenta major concentració amb sis BIC, seguit de Montanejos amb tres elements. De les tipologies considerades, la que adquireix major representació es correspon amb el patrimoni de caràcter defensiu, manifestat als castells de Cirat i el Tormo, el castell de Montán, el de l'Alqueria a Montanejos i el castell de la Viñaza a Puebla de Arenoso; no obstant això, solament s'ha posat en valor i de manera testimonial aquest últim. En canvi, la restitució ha cobrat major importància en la resta dels elements de caràcter defensiu. Així succeeix a la torre del palau dels comtes de Cirat, ja que el 2019 la Diputació de Castelló va restaurar la planta superior a través del Pla 135 i actualment alberga l'oficina de turisme; o

a la torre de Montanejos, integrada en la façana del palau del comte de Vallterra i que, si bé només se'n conserven els murs exteriors, ha sigut senyalitzada. El finançament de la posada en valor ha sigut majoritàriament públic i solament en el cas del palau dels comtes de Cirat, la restauració parcial del BIC ha sigut duta a terme pel propietari. Els BIC posats en valor no han aconseguit generar dinàmiques de producte i continuen considerant-se com a recurs turístic, malgrat que en algun cas es troben incorporats en un itinerari, com succeeix a la Cova Negra a Montanejos. Aquesta dinàmica incideix en el fet la generació d'ocupació vinculada a aquests elements siga temporal i tan sols permanent a la torre del palau dels comtes de Cirat en albergar la Tourist-Info.

L'última àrea correspon als municipis d'Onda i Vila-real, amb cinc elements declarats BIC, respectivament. És de destacar en primer lloc la preocupació per les administracions públiques i els propietaris per la seua posada en valor, ja que excepte la torre del Turó de la Talaia d'Onda, a la resta dels elements s'han dut a terme accions en matèria de restitució. La finalitat de la intervenció és en tots ells de caràcter cultural, si bé cal considerar a Onda dos elements que han aconseguit generar dinàmiques de producte turístic i ocupació permanent, i que es corresponen amb el castell i el barri antic. Recentment al castell d'Onda s'ha intervingut durant 2018 a través d'una subvenció FEDER de 66.882 € a l'alcassaba, i el 2019 el Ministeri de Foment, a través de l'1,5 % Cultural, va aportar el 50 % dels 434.075,40 € que es corresponen a una actuació a la zona nord del palau Taifa, i la resta els aporta l'Ajuntament. L'accés a aquest BIC és gratuït, però es pot contractar una visita guiada, la qual cosa incideix en la generació de dinàmiques de producte turístic juntament amb la realització a l'agost de l'esdeveniment Onda Medieval. Tot això justifica, a més de les seues característiques intrínseques, el fet que ostente un grau d'atracció turística a escala regional, establint-se una prioritat alta per a prosseguir la seua posada en valor.

En la tipologia més vinculada a l'espai urbà sobreixen en aquesta àrea dos elements que ostenten una jerarquia dos, conformant-se en atractius a escala local-comarcal, sent prioritari en tots dos continuar la implementació d'accions de posada en valor i que es corresponen al barri antic d'Onda, declarat sota la tipologia de Conjunt Històric, i a Vila-real a la plaça Jaume I. Així, el barri antic d'Onda va ser declarat el 2016 com a Àrea de Rehabilitació i Regeneració Urbana (ARRU), permetent una inversió de 3.411.932 milions d'euros a través de la participació del llavors Ministeri de Foment, la Generalitat Valenciana, l'Ajuntament d'Onda i els particulars, per a la rehabilitació d'habitatges, l'edificació de nous habitatges en substitució d'altres prèviament demolits en aquesta zona i obres de reurbanització. A Vila-real, al BIC de la plaça

Jaume I, la regidoria de turisme, a través d'una empresa, realitza visites guiades que, malgrat ser gra-

tuites, incideixen en la posada en valor d'aquest espai urbà i a generar dinàmiques d'ocupació.

Quadre BIC municipis sense pacte a la província de Castelló. Jerarquia i prioritat en el seguiment de la posada en valor dels principals elements BIC

Municipi	BIC	Tipologia	Jerarquia	Prioritat
Albocàsser	Ermitatge de Sant Pau	Ermita	2	A
Atzeneta del Maestrat	Castell d'Atzeneta del Maestrat	Castell	2	M
Catí	Conjunt històric	Conjunt històric	2	A
Culla	Conjunt històric	Conjunt històric	3	M
Culla	Castell i muralla	Castell	3	M
Onda	Castell	Castell	3	A
Onda	Barri antic	Conjunt històric	2	M
Les Useres	Peregrinacions per Camins de Penyagolosa	BIC Immaterial	3	A
Vila-real	Plaça Jaume I	Espai urbà	2	B
Vistabella del Maestrat	Santuari de Sant Joan Baptista i Santa Bàrbara	Santuari	3	A

Jerarquia

1. Complementa altres recursos
2. Atractiu a nivell local-comarcal
3. Atractiu a nivell regional
4. Atractiu a nivell nacional
5. Atractiu a nivell internacional

Prioritat

- Alta (curt termini)
- Mitjana (mitjà termini)
- Baixa (llarg termini)

Santuari de la Virgen de la Balma. Zorita del Maestrat.

